

Handledare: Bo Petersson

Gammalsvenskby

- En studie kring identitet och nationalism hos svenskarna i Ukraina

Av: Louise Lindgreen

”Vad jag tycker om Sverige? säger Emma Malmas och får ett drag av allvar kring sina bruna ögon. Det är så roligt att träffa alla mina gamla vänner, mina syskon, mina släktingar, men vi har vårt där hemma. I Gammalsvenskby, där har vi höns och ankor och två grisar, det växer aprikoser och vinbär och krusbär, potatis och grönsaker. Vi har allt vi kan önska oss där. Det enda vi köper är bröd, salt och socker. Jag och min syster Anna delar våra föräldrars hus. Vi bor på vår födelseplats och det är bra”.

- Expressen 920724

Författarens Tack
Litteraturförteckning

Innehållsförteckning:

1 Inledning.....	2
1.1 Syfte och frågeställningar.....	3
1.2 Teori	4
1.3 Metod	4
1.4 Material	5
1.5 Disposition	5
2 Bakgrund	6
2.1 Svenskbyborna	7
3 Teori	8
3.1 Identitet.....	8
3.2 Nation	9
3.3 Nationalism	10
3.4 Etnisk identitet.....	11
3.4.1 Självidentifikation	12
4 Analys.....	13

4.1 Den Språkliga Gemenskapen	13
4.1.1 Språkets roll i identifikationsprocessen.....	13
4.1.2 Svenska språket på utdöende.....	14
4.1.3 Språket - en kulturrepresentant	14
4.1.4 Funktionell mångspråkighet	15
4.2 Den Religiösa Gemenskapen	16
4.2.1 Svensk kyrka vid rysk flod.....	16
4.2.2 Religionen och Kyrkan som traditionsbärare.....	17
4.3 Den Historiska Gemenskapen	17
4.3.1 Gemensamt ursprung och gemensamma historiska minnen	18
4.3.2 Historia som kollektiv förståelse.....	18
4.3.3 Svenskbydagen - en länk till det förflutna	19
4.4 Moder Svea	20
4.4.1 Svensk fientlighet.....	20
4.4.2 ”Hemma” i Sverige	21
4.4.3 Namnbyte - anpassning och isolering	22
4.5 Nationstillhörighet.....	22
4.5.1 Förryskning	24
4.5.2 Sverige avvisar byborna - igen.....	25
5 Kort om Ukraina.....	25
5.1 Ungt Land.....	25
5.2 Gammalsvenskby idag	26
6 Sammanfattning	26
7 Abstract in English	28
8 Litteraturförteckning	29
8.1 Tidningsartiklar:.....	30
8.2 Muntliga källor:.....	30

1 Inledning

Att det finns en liten by med svenskar bosatta sedan drygt två hundra år tillbaka vid Svarta havet i södra Ukraina var för mig, till för endast en kort tid sedan totalt främmande. Av en händelse snubblade jag en dag över ett reportage i tidningen Sydsvenskan kring denna märkliga

svenskkoloni med dess fascinerande människoöden och otroliga historieskildringar. Intresset och nyfikenheten väcktes. En vän som visade sig härstamma från Gammalsvenskby berättade mer om den lilla svenskbyn vid floden Dnjepr. Och så började det. Tankarna, intresset och framför allt fascinationen av denna bortglömda men både fantastiska och tragiska levnadshistoria växte.

För ungefär 200 år sedan kom de första svenskarna till södra Ukraina, fördrivna och ditlockade av löften om bördig jord som skulle bli deras egen. Verkligheten var betydligt mindre löftesrik, men ändå har ett hundratal svenskar stannat kvar i Svenskbyn. Eller Alt-Schwedendorf som Tyskarna kallade den. Eller Starosjvedskaja som den heter på ryska. Eller Verbovka på Ukrainska. Trots missväxt, deportering, terror och svält lyckades de överlevande bygga ett samhälle som stod intakt

i nära 150 år. De talade svenska, hade svensk skola, svensk kyrka och gifte sig med sina egna. Till följd av misär och fattigdom och nationalistiska känslor i Sverige emigrerade de flesta till Sverige 1929. Men det var till ett Sverige i ekonomisk kris och många blev besvikna över mottagandet i hemlandet där de möttes av misstänksamhet och invandarfientlighet. Ungefär en tredjedel av svenskbyborna återvände efter ett par år till Ukraina och Gammalsvenskby igen.

Där tvingades de genomleva både Stalintidens terror och nazistisk ockupation.

Idag finns runt 150 svensktalande kvar i området som officiellt betraktar sig som svenskar, även om de svenska språket håller på att försvinna. Svenskbybornas ålderdomliga svenska, de använder till exempel verbens pluralformer, talas endast av de äldre generationerna och rikssvenska bara av ett fåtal gamla. De yngre generationerna varken talar eller förstår svenskan längre. Precis som Ukrainas övriga befolkning lever svenskbyborna idag under knappa förhållanden och många är pensionärer.

Men Gammalsvenskby lever. Och även om det svenska språket inte längre är levande hos särskilt många bybor, så är dock medvetandet om det svenska ursprunget framträdande, ett medvetande som konstituerar deras stolthet. Framför allt den äldre generationen orkar fortfarande bära de svenska traditionerna vidare i svenskbyn. Svenska ordspråk, svenska flaggan, midsommarstång och förstås kungaparet pryder deras vardagsrum. Det finns dessutom sedan ett par år tillbaka en svensk lärarinna som, i ett försök att upprätthålla rikssvenskan som språk i byn, ett par dagar i veckan lär byns skolelever svenska.

I en tidningsintervju (ICA-Kuriren 2000/8) med en av svenskbyborna, Lydia Utas, finns en bild på hennes hem. I ett av rummen finns ett par fotografier uppställda. Den ena bilden är ett släktfoto.

Det andra föreställer Kungen och Silvia, ett officiellt foto av kunglig ståt.

- Min kung och min drottning, förklarar Lydia stolt. På ålderdomlig svenska. Men hon växlar också obehindrat mellan tyska och ryska.

1.1 Syfte och frågeställningar

Vad jag främst vill undersöka med min uppsats är om och hur dessa svenskättlingar i Gammalsvenskby faktiskt fortfarande efter två hundra år utanför moderlandet Sveriges gränser kan känna sig och identifiera sig som svenskar. Jag vill se hur de lyckats bevara men också förändra sin nationella identitet och vilka faktorer som spelat de största och mest avgörande rollerna i denna process. Hur lever man som en svensk minoritet bland en rysk befolkning och hur ställer man sig

till, eller snarare hur kombinerar man sin svenska nationalitet i förhållande till sitt ukrainska medborgarskap? Jag skulle också vilja ställa alla svenskbybor en enkel fråga, en fråga som förmodligen har ett långt mer komplicerat svar; nämligen, vad är hemma? Och om svaret på detta blir Sverige, vilket jag i och för sig misstänker att det inte blir, skulle jag vilja fråga hur man som gammal svenskättling, kanske till och med i rakt nedstigande led, uppfattar den fientlighet, eller snarare ovilja att hjälpa till, och också likgiltighet som Sverige och svenska myndigheter faktiskt visar gentemot svenskbyborna. Varför har gammalsvenskbyborna mötts av misstänksamhet och invandrarfientlighet i Sverige?

Jag har inte en klart utmejslad frågeställning att utgå ifrån eller bygga min undersökning kring. Snarare är det så att jag tänker utgå ifrån ett par centrala faktorer som spelat en, om inte avgörande så väldigt viktig roll i svenskbybornas liv och historia och deras svenska identitet. Men uppsatsens huvudfråga kan ändå sammanfattas i;

- Hur har man lyckats bevara sin nationella identitet, i detta fallet den svenska identiteten, utanför hemlandets gränser?

Och följdfrågan blir således ganska naturlig;

- Vilka är de allmänna och viktigaste faktorerna i bevarandet av den svenska identiteten i Gammalsvenskby?

1.2 Teori

Den teoretiska diskussionen kommer att ha sin utgångspunkt i olika resonemang kring identitet, ursprung och nationalism. Jag kommer här använda mig av klassiska teoretiker som Benedict Anderson, Anthony D. Smith och Ernest Gellner. Men det finns en uppsjö av teoretisk litteratur i ämnet, och problemet för mig har främst legat i att sälla bland urvalet.

Då svenskbybornas svenska identitet mycket grundar sig på en slags ”släktmässig svenskhet” finner jag deras gemensamma historiebakgrund och gemensamma minnen som högst avgörande faktorer i deras identifieringsprocess. Detta får mig att ta upp teoretiska aspekter kring historiens roll för fornamnet, men också bevarandet av identiteter. Jag kommer bland annat att använda mig av historikern Klas-Göran Karlsson och Shari J. Cohen. Båda talar om begreppet historia som en kollektiv identitet och diskuterar en historisk medvetenhet.

Att språket spelar roll i skapandet av nationella identiteter verkar de flesta forskare vara överens om. Barbara Törnquist-Plewa talar om språkets roll som avgränsningsmakör och nationell symbol (1979). Jag kommer diskutera språkets symboliska och indentitetsmarkerande funktion och språkets betydelse för svenskbykulturens fortlevnad. Teoretiker som Ross Poole och John Edwards kommer att beröras. Underhållandet av det svenska språket i Gammalsvenskby har definitivt bidragit till att invånarna lyckats bevara sin svenska identitet så länge, samtidigt som bortfallet av den äldre generationen och därmed också det svenska språket nu bidrar till undergång för den svenska kulturen i denna svenskhetens sista utpost.

1.3 Metod

Mitt arbete är upplagt som en fallstudie. Jag utgår således från ett specifikt fall, (egentligen specifikt både i bemärkelsen fallstudie, *och* med avseende på den unika historia analysen bygger på !) snarare än en viss teori, och jag kommer att använda mig av flera olika teorier inom nationell identitet för att resonera kring och belysa fallet. Min ambition är med andra ord inte att försöka bevisa eller falsifiera de olika teorierna, utan snarare just använda dem som verktyg för att möjliggöra en analys av mitt empiriska material.

Jag väljer att strukturera analysen som en kvalitativ fallstudie då denna form ger mig bästa möjlighet att gå på djupet i svenskbybornas specifika situation. Visst kan man mena att deras situation är jämförbar med liknande svenska utvandringskolonier, men jag skulle vilja påstå att så är inte fallet. Svenskbyborna har en gemensam historia och ett ursprung som gör dem och deras situation unik i sitt slag. Mitt mål är alltså en förståelse av fallet, snarare än att försöka dra generella slutsatser och skapa lagar som är applicerbara på andra fall. Jag är trots detta medveten om den betydelse komparation tillskrivs som samhällsvetenskaplig forskningsmetod och kan bara hålla med Lennart Lundquist då han menar att komparation alltid finns där intuitivt (Lundquist 1993:102). Även då man intresserar sig för ett endaste fall finns ett behov av jämförelser för att kunna avgöra vad som är unikt respektive generellt i det man studerar (Dalton 1991:15ff).

Ett av de stora problemen med att genomföra en kvalitativ studie är att både valet av fall, som jag skulle våga gissa i de flesta fall grundar sig på någon form av personligt intresse, och de kvalitativa metoderna, där forskaren tenderar att observera fenomenet ”inifrån”, omöjliggör en helt objektiv tolkning av resultaten. Ett dilemma som naturligtvis återfinns inom all samhällsvetenskaplig forskning, eftersom den alltid genomförs av en människa med tidigare erfarenheter och värderingar. Men problemet accentueras vid kvalitativa studier då forskarens observationer svårigen kan kontrolleras. Observationerna är tolkningsbara på ett helt annat sätt än de mer strukturerade fakta, exempelvis statistiska tabeller, som används vid kvantitativ forskning (Lundquist 1993:104). Jag strävar således inte efter att åstadkomma en värderingsfri analys, utan är medveten om att resultaten påverkas av mina val av fall, problem, metod och material; helt enkelt min syn på världen.

Slutligen vill jag understryka att Gammalsvenskbys öde på ett sett inte alls är unikt. Gammalsvenskbybor finns här mitt ibland oss varje dag i vårt invandrartäta samhälle. Etnicitet, grupptillhörighet och nationell identitet är dagsaktuella frågor. Kanske hoppas jag med min studie kunna visa vad det är dessa invandrargrupper, minoriteter och flyktingar kämpar mot när de kommer till ett nytt land. Eller snarare kämpar för. Kämpar för att behålla sin identitet, en liten del av sig själv, och för att få behålla vad som är viktigt för dem. Hemspråksundervisning och kunskap om egna landets historia och geografi är enligt mig avgörande för en lyckad integrering. Det tycker jag borde stå utom allt tvivel. Man ska inte döda för att leva. Kanske kan min uppsats kasta ljus över andra grupper i liknande situationer och ligga till grund för en vidare teoretisk forskning inom ämnet.

1.4 Material

Gällande material så är det främst sekundärt material som har varit aktuellt för min uppsats, även om jag också till viss till haft möjlighet att använda mig av levande källor. Naturligtvis skulle ett besök i Gammalsvenskby i Ukraina vara det mest intressanta och självklart tillföra arbetet mycket. Främst kanske eftersom man då på plats kan uppleva, se och höra. Nu har dock detta av olika skäl inte kunnat genomföras. (Å andra sidan skulle jag nog vilja påstå att jag själv egentligen tycker att en sådan här undersökning faktiskt kanske borde innehålla besök på plats. Att plötsligt bli ”expert” på något som ligger hundratals mil bort känns konstigt. Att veta, tycka, hävda och påstå utan att ha sett, går det egentligen?). Jag har emellertid haft goda möjligheter till kontakt med personer som levt i Gammalsvenskby eller som på ett eller annat sätt har koppling till svenskbyn och olika projekt i området. Detta får självklart ses som ett privilegium eftersom jag kunnat genomföra intervjuer och samtal med personer som låtit mig ta del av personliga berättelser och erfarenheter. Dokumentation som brev och bilder känns viktigt i ett arbete som detta, även om jag tyvärr haft små möjligheter att ta del av autentiskt material. Litteratur kring svenskbyn finns det ganska mycket av idag, men att berätta svenskbybornas historia under decennierna efter tjugotalet hade inte varit möjligt utan de senaste årens förändringar i Sovjetunionen, Ryssland och Ukraina. Den världspolitiska utvecklingen det senaste decenniet har varit gynnsam för dokumentationen. Tidigare hade varken svenskbyborna i Ukraina eller deras anförvanter i Sverige på goda grunder varit villiga att öppna sig, allt av hänsyn till sin egen eller andras säkerhet. Som exempel fick man först 1990 tillgång till svenskbykolchozen Kommunisters arkiv, något som varit otänkbart bara ett halvår tidigare, liksom att det hade varit omöjligt att få insyn i estniska arkiv om inte Sovjetunionen hade börjat upplösas (Hedman&Åhlander 1993). Den minst tillgängliga historien har varit tiden efter 1929, speciellt trettioalet. Nu finns den dock i osminkat skick, mycket tack vare ättlingar som generöst låtit omgivningen ta del av berättelser, personliga arkiv och bildmaterial. Området som Gammalsvenskby ligger i var stängt fram till mitten av 80- talet för utläningar.

Svenskbybornas liv har även varit uppmärksammat i media, så jag kommer också använda mig av tidskrifts- och tidningsartiklar samt även tv- dokumentärer.

1.5 Disposition

Jag måste först få poängtera att det är svårt att låta bli att dras med i svenskbybornas historia, och det är svårt att inte vilja berätta allt om deras liv och märkliga öden. För de är många och de är otroliga. Men denna uppsats är ingen utförlig historia om svenskbyborna. Den har redan skrivits. Av en ur de egna leden, Jan Utas (Utas 1982). Vad jag istället vill göra, som också nämnts ovan, är att försöka fokusera på ett par centrala faktorer i svenskkolonins, eller rättare, den svenska folkspillrans, överlevnadsprocess och bevarandet av den svenska identiteten. Dock

krävs tecknandet av ett visst historiskt scenario för att diskussion och analys ska kunna förankras i sina rätta sammanhang. Viss grundläggande fakta är nödvändig för att göra efterföljande resonemang intressanta och tillgängliga. En presentation av bakgrundsbilden och en kortare berättelse över svenskbybornas livsöden ser jag därför som en självklarhet, och, faktiskt också som ett privilegium att få ta del av. För till syvende och sist är ju denna historia även en bit av din och min historia. En bit av din och min historia som svenskar.

Jag inleder därför min uppsats med ett bakgrundskapitel där jag berättar huvuddragen i svenskbybornas historia och de viktigaste milstolparna under deras 200 år i Ukraina och Sverige.

Därefter följer ett teoriavsnitt där jag grundligt diskuterar olika operationaliseringar av de begrepp som kommer att användas. Jag anser detta vara viktigt då begrepp som "nation", och "identitet" kan vara mångtydiga och uppenbarligen ytterst tolkningsbara, vilket om inte annat den ofantliga mängd litteratur i ämnet vittnar om.

I mitt därpå följande analysavsnitt kommer jag att väva samman teori och empiri då jag tycker detta är den mest tydliga och följdbara formen och dessutom det arbetssätt som ger mest djup och liv åt uppsatsen. Därtill skulle jag vilja påstå att det höjer intersubjektiviteten, då det underlättar för läsaren att följa med i tankegång och resonemang. Jag inleder kapitlet med att i tre avsnitt diskutera betydelsen av språk, religion och historia som avgörande faktorer i svenskbybornas identifieringsprocess. Därefter går jag över till hur moderslandet Sverige mottagit svenskarna och jag avslutar min analys med en diskussion kring svenskbybornas nationstillhörighet och russifiering.

Uppsatsen avslutas med kort fakta över hur situationen i Ukraina ser ut idag och hur svenskarna lever i sin Gammalsvenskby idag år 2001.

I mitt slutkapitel hoppas jag således kunna besvara de frågor som ställts i inledningen.

2 Bakgrund

Det märkligaste kapitlet i svensk utvandringshistoria handlar om en folkspillras 219 år på Ukrainas slätter. Berättelsen om hur ett tusental bönder på Dagö i Estland hösten 1781 i ordets absoluta mening utvandrar till Katarina den Storas nyerövrade marker, var länge okänd här hemma. I och med att Estlands svenskbygder "nyupptäcktes" under 1800-talet riktades också uppmärksamheten på Gammalsvenskby.

Gammalsvenskby ligger tio mil från Svarta havet, nära floden Dnjeprs utlopp, lika långt från Stockholm som Rom. Den svenska byn, som är insprängd bland tyskar och judar, mitt i det ryska folkhavet, har bestått i mer än 200 år och lever än. Egentligen utgörs Gammalsvenskby, eller Zmejovka som området kallas på ryska, av ett bykomplex bestående av fyra byar, varav tre tyska, Schlagendorf, Muhlhausendorf och Klosterdorf. Namnet Zmejovka kommer från ryska ordet som betyder orm. Byn ligger nämligen i flodkröken som till formen är en orm. Därav också namnet på den tyska byn Schlangendorf. (Huvudstadsbladet 961201).

Svenskbybornas historia är fascinerande. Det handlar om en liten grupp svenskar utanför Sveriges gränser, som under många århundraden har kämpat för att behålla sin svenska identitet. Ibland under ohyggligt svåra förhållanden. En enorm envishet och en stark nationell känsla har tillsammans med en gemensam historia, bidragit till att denna lilla folkgrupp aldrig har givit upp sitt svenska ursprung, utan ständigt har bevarat det och fört det vidare till nya generationer.

Svenskbyborna har sina rötter på Dagö, en av öarna utanför Estlands kust. Var deras historia börjar vet man inte eftersom det inte finns några dokument bevarade från tiden före bosättningen på Dagö. Den delen av deras historia är hölj i dunkel. Men det har naturligtvis uppstått flera olika teorier. Den äldsta är sammanlänkad med Gutasagens utvandringsberättelse

från tiden omkring 1130. Dokument visar att bosättningen på Dagö skett mellan 1250 – 1470. Sannolikt kom nybyggarna från grannön Ösel. Mycket talar för att bosättarnas ursprung kan härledas till Finlands svenskbygder (Lingegård 1998:11) och flyttvägen hade förmodligen samband med den svenska koloniseringen av Finland. Språkforskare hävdar att många estlandssvenskar kommit till Estland via Finland. Svenskarna slog sig främst ner vid kusten. Öarna Dagö, Runö, Ormsö och Odensholm fick en övervägande svensk befolkning (Sydsvenska Dagbladet 00-01-23).

Dagö är en flack och karg kalkstensö. Man försörjde sig på fiske och säljakt, eftersom jordbruket gav klen avkastning. Dagö hamnade under årens lopp i olika länders ägo och de kommande 500 åren blev en bitter kamp för svenskarna som kämpade för att behålla sina rättigheter som fria bönder. När Estland, efter svenskt ägo, gick förlorat till Ryssland vid freden i Nystad 1721 ändrades villkoren för svenskarna och en grupp fattiga svenska bönder på Dagö kom i delo med sin godsägare. Den ryska kejsarinnan Katarina II hade hört talas om de besvärliga svenska bönderna på Dagö. Hon gav därför bönderna order om att flytta över till Nyrussland, det vill säga Ukraina, som ryssarna erövrat av Turkiet. Bönderna ville inte gärna lämna Dagö, men fagra löften och även tvång, fick de 1200 dagösvenskarna att i augusti 1781 bryta upp och inleda den långa vandringen till Ukraina (Lingegård 1981).

Vandringen ner mot Dnerprfloden, en färd på 200 mil, skedde under enorma påfrestningar. Den kalla ryska vintern, sjukdomar och svält skördade många offer bland dagösvenskarna. När man i maj 1782 nådde fram till den plats man blivit anvisad och utsett till deras boplats, och som sedan kom att kallas Gammalsvenskby återstod endast en skara på runt 500 människor. När de anlände fanns inget av det som hade utlovats. Löftena om åkrar, boskap och hus hade varit tomma ord. De fick bo i jordkullor till en början. Många dog av sjukdomar som pest, malaria och tyfus. De starkaste överlevde och det blev inte fler än cirka 150 personer. Men svenskarna hämtade sig så småningom och började bygga upp byn (Gränssnittet 1998/4).

Svenskarna var anvisade ett område på 13 000 hektar åkerjord i Ukraina. Totalt var det 200 familjer som fick vardera 65 ha åkermark och en bostadstomt på 25x50 meter. Samtidigt med svenskarna anlände flera andra kolonister, polacker och tyskar, som också gjorde anspråk på jord (Hedman&Åhlander 1993:43).

2.1 Svenskbyborna

Gammalsvenskby har överlevt svält och hunger, gräshoppor och missväxt, pest och farsoter, krig och omvälvningar, utvandringar och deportationer, kollektivisering och Stalinterior, skiftande ideologier, språk- och religionsförföljelse. Folket levde under många år i Ukraina i fruktansvärd fattigdom och misär. Det var svåra år med svält och sjukdom. Hjälp-sändningar från Sverige genom Röda Korset anlände under en tid till byn i början av 1920- talet. Men efter ytterligare svåra år insåg svenskarna att deras enda räddning var att lämna Ukraina och Gammalsvenskby för att flytta tillbaka till det gamla hemlandet som det alltid funnits en längtan till hos alla svenskbybor.

I Sverige återupptäckte man också vid den här tiden Gammalsvenskby och upptäckten fick de nationalistiska känslorna i svallning. Det startades en nationalinsamling med ärkebiskop Nathan Söderblom i spetsen för att ”ta hem” svenskbyborna. Riksdagen beslutade i februari 1929 att bevilja alla tillstånd att komma till Sverige och efter många turer mellan ryska och svenska myndigheter fick man tillsist klartecken till avresa. I augusti 1929 lyckades Sverige via Röda korset anordna en transport av byborna hem till Sverige och Gotland, där de flesta hamnade. Man reste tillbaka till vad man ansåg vara sitt fädernesland, Sverige. Praktiskt taget alla följde med – 885 personer. I Sverige möttes de återvändande svenskbyborna av stor folksamling på kajen i Trelleborg och välkomnades av Prins Carl som var Röda Korsets överhuvud.

Svenskbykören på båten de kom med sjöng Heidenstam-Stenhammars ”Sverige, Sverige fosterland”. De hade äntligen kommit hem (Lingegård 1981:21).

Men omställningsprocessen blev svår. Det svenska mottagandet blev inte vad man hade väntat sig. Många vantrivdes, främst på grund av den ekonomiska depression och höga arbetslösheten som slog allt hårdare i Sverige, och några föll för den kommunistiska propaganda de utsattes för. Svenskbyborna, som förespeglats en sammanhållen by, skingrades och placerades ut på gårdar för att lära sig svenska jordbruksmetoder. Många av svenskbyborna som vant sig vad att vara fria bönder blev tjänstefolk och statare. I tidningarna utsattes utvandrarerna för skrivelser och svenska folket intog en fientlig hållning mot svenskbyborna och menade att de ”borde åka hem till sitt igen”(Runwall 1993:104ff). År 1931 återvände cirka 200 av dem till Ukraina, som nu var en del av Sovjetunionen. Men inte heller här blev det som de tänkt sig. De möttes av trakasserier, misstänkliggöranden och Stalinterior. Många fängslades och deporterades. De kunde bli sända till Sibirien eller avrättade. Detta samtidigt som man hemma i Sverige uppfattade återvändandet till Ukraina som ett svek och menade på att byborna var både otacksamma och utnyttjande.

Gammalsvenskbybornas öden är hjärtskärande. Gång på gång har byborna ställts in för valet att anpassa sig eller gå under.

Ännu ett kapitel i svenskbybornas historia är den misstänksamhet det mötts av i Sverige. Under den borgerliga regeringen i början av 90-talet gavs det uppehållstillstånd för de svenskbybor som ville resa till Sverige. Denna möjlighet togs dock bort av socialdemokraterna efter 1994. Idag vill inte Sverige ha invånarna i Gammalsvenskby. I april 1996 satte Invandrarverket, nuvarande Migrationsverket definitivt stopp för den mjuka tillämpning av utlänningslagen som fram till dess gällt för personer från Gammalsvenskby som sökt uppehållstillstånd i Sverige. Det hänvisades bland annat till det stora trycket av flyktingar från Balkan och att gammalsvenskbyborna haft god tid på sig mellan åren 1990- 96 att komma till Sverige (Svenska Dagbladet 001101).

I Sverige finns en förening för svenskbyborna som bildades 1954. Varje sommar sedan 1932 samlas svenskbyborna den 1 augusti i Roma på Gotland, och håller gudstjänst och umgås till minne av återkomsten till Sverige 1929. Det ges även ut års- och jubileumsskrifter från Föreningen Svenskbyborna.

3 Teori

3.1 Identitet

Varje individ har ett behov att få förstå vad som är dess plats i världen. Utifrån sin identitet skapar man sedan sitt eget sätt att betrakta och uppfatta omvärlden.

Identitet är emellertid ett mångfacetterat begrepp och innefattar inte bara den nationella tillhörigheten. Det är exempelvis fullt möjligt att vara svensk, mamma och lärare samtidigt. Varje människa bär med andra ord på många kollektiva identiteter, vilka inte behöver utesluta varandra. En individs identitet utgörs av många olika komponenter och roller så som familj, territoriell tillhörighet, klass, religion, kön och sociala konstruktioner (Smith 1991:4).

Även nationella identiteter kan kombineras. Barn till exempelvis en norsk mamma och en svensk pappa, får plötsligt, men naturligt, två nationella identiteter att identifiera sig med. Kontrasterna i många blandäktenskap blir större då totalt olika ursprung möts, den svenska och norska identiteten kan trots allt sammanfattas i en slags nordisk identitet.

Nationella identiteter är först och främst ett kollektivt och kulturellt fenomen menar Anthony D. Smith och lägger an ett socio-historiskt perspektiv på formandet av nationella identiteter. Det är utifrån en gemensam och unik kultur vi kan ”förstå vem vi är” (Smith 1991.17). En kollektiv identitet bygger delvis på att man betraktar sig som likvärdig medlem

av en grupp av andra likasinnade människor. Identiteten står för den subjektiva känslan att tillhöra en större församling. Man är del av något större. Samtidigt blir det också relevant att markera vem som *inte* tillhör detta större, vem som inte tillhör gruppen, vem som är utesluten. Att fråga; sig vem är jag? Är alltså inte fullständigt om man inte också ställer sig frågan; vem är jag inte? Den kollektiva identiteten ge således svar på frågorna; vilka är vi? Vilka är vi inte? (Petersson 2000:6).

Man kan bara identifiera sig i förhållande till någon eller något annat. För i samma stund som det finns ett "vi" finns det också ett "dom". Ofta identifierar vi dem som inte innefattas av begreppet "vi", det vill säga "de andra" som något främmande och avvikande (Billig 1999:66). Dessutom tenderar människan att använda sig av stereotyper för att åtskilja "dom" från "oss".

Social Identity Theory, SIT, som är utvecklad av Henry Tajfel (1981) bygger på dessa tankegångar (Bar-Tal, 2000, Mercer 1999). Tajfel hävdar att det är universiella psykologiska principer som ligger bakom alla former av kollektiva identiteter. Enligt denna teori är det medlemskapet i en grupp som formar vår social identitet. För att bibehålla denna identitet, jämför vi ständigt vår grupp med lämpliga "out-groups". Eftersom alla vill ha en unik och positiv självbild, letar vi efter olikheter mellan grupperna, snarare än efter det som förenar dem, samt fokuserar på de negativa aspekterna hos våra "out-groups". Dessutom kan en önskan om att bli mer olika utvecklas. Ju starkare människor identifierar sig med sin egen grupp, desto starkare blir viljan att särskilja sig från övriga grupper, och en stark "anti-identifikation" gentemot dessa skapas.

Michael Billig ser den nationella identiteten som en relativt ny företeelse då han menar att världen inte naturligt består av stater speciellt länge (Billig 1999:62). Billig poängterar också precis som Benedict Anderson den psykologiska aspekten inom kollektiva identiteter. Anderson talar om den föreställda gemenskapen och att grupper bara kan existera om gruppmedlemmarna själva identifierar sig med gruppen (Anderson 1991:6). Billig uttrycker det som att människor måste vara medvetna om sin nationstillhörighet och nationella identitet om systemet av en nationsuppdelad värld ska bestå (Billig 1999:8). Uppfattningen om vår nationella identitet är också beroende av den historiska kontext i vilken den var formad och hur vi tenderar att uppfatta koncept som nation, nationella identiteter och fosterland (Billig 1999:16). Med detta som utgångspunkt introducerar Billig sin teori om banal nationalism där han menar att nationell identitet är invävd i alla sociala vanor och i vårt dagliga beteende. Det handlar mycket om ett sätt att tänka och tala, på ett nationalmedvetet sätt. Billig menar att vår nationella identitet ständigt återskapas i det vardagliga livet i samband med nationella symboler i media, sportevenemang och vajande flaggor utanför offentliga byggnader. Bekanta symboler som dagligen fungerar som omedvetna påminnelser om vår nationstillhörighet.

3.2 Nation

Ordet "nation" kommer ur det latinska verbet för att födas, och ordet "natur" är ett besläktat ord. Det finns alltså en biologisk kärna till ordet nation, som sedan kommit att vidgas och innefatta även kulturella aspekter, så som gemensamma seder och gemensamt språk (Hettne et Al 1998:309). Det finns otaliga definitioner på begreppet nation, och många forskare skiljer sig i sitt synsätt.

Lowell W Barrington erbjuder en grundläggande definition, nämligen den att en nation utgörs av en unik grupp av människor, där gruppen är unik i det avseendet att människorna förenas genom delade kulturella myter och värderingar samt tron på rätten till territoriellt självstyre. Det är denna tanke om rätten till självstyre som skiljer nationer från andra grupper (Barrington 1997). Att kalla en grupp för "nation" implicerar med andra ord att man tillerkänner gruppen rätt att göra anspråk på någon form av självstyre.

Olika nationella ideologier fokuserar på olika komponenter och gör dem till nationens identitetsmarkörer. När nationen först och främst avgränsas genom territoriet, staten, dess

historia samt gemensamma institutioner och lagar brukar den betecknas som en *statsnation*. När man däremot definierar den nationella gemenskapen genom etniskt ursprung och språk, så kallade primära band, kallas den för *etnonation* (Törnquist- Plewa 1997:13).

Det är den senare varianten Smith förespråkar då han menar att en nation måste ta sin utgångspunkt i etniska band och identiteter och att nationen skulle varar oskönjbar utan vissa gemensamma myter och historiska minnen av ett ”hemland” (Smith 1991:52). Nationen är ett multidimensionellt koncept som inte går att förstå utifrån enbart politiska, utan kräver även kulturella aspekter, menar Smith och definierar nationen som en namngiven grupp människor som delar ett historiskt territorium, gemensamma myter och historiska minnen, en medborgarkultur, en gemensam ekonomi samt lagliga rättigheter och skyldigheter för alla medlemmar (1991:43). Smith understryker dock att denna uppfattning grundar sig på ett västerländskt synsätt och att andra kulturer har utvecklat egna modeller (1991:11)

Men det måste sägas att en stolthet för ett lands bakgrund behöver inte innebära att du har den etniska tillhörigheten. Man kan också dela territorium på olika sätt. Man behöver inte fysiskt leva i territoriet för att känna en tillhörighet eller samhörighet med området. En svensk medborgare som bor och arbetar utomlands är väl det enklaste exemplet på ett sådant fall.

Benedict Anderson talar om nationen som en föreställd politisk gemenskap (Anderson 1991:21). Den är föreställd eftersom medlemmarna av även den minsta nation aldrig kommer att känna, träffa eller ens höra talas om mer än en minoritet av övriga medlemmar, men ändå finns i var och ens medvetande bilden av deras gemenskap. Anderson tillskriver också nationen en närmast psykologisk egenskap då han understryker det gemensamma elementet. Trots inbördes konflikter, orättvisor och ojämlikhet betraktas ändå nationen som en brödralik gemenskap.

Ernest Gellner är inne på liknande tankar då han menar att man tillhör samma nation om man delar samma kultur och att två människor tillhör samma nation om de kan känna igen varandra såsom tillhörande samma nation (Gellner 1983:18).

Ernest Renan har sagt att ”nationen, liksom individen, är slutprodukten av en lång period av arbete, offer och hängivenhet” och ”en daglig folkomröstning” (Hettne et Al. 1998:281). Frågan är då vem som skall rösta – vad är ett folk? Folket är en grupp av medborgare med rösträtt, men ordet folk har också övertoner av en historisk och djup samhörighet. Vissa forskare har hävdats att det är det gemensamma språket som skapar ett folk (Hettne et. Al. 1998).

Gällande nationellt medborgarskap skiljer man skiljer mellan två teoritraditioner. Det ena betonar det civila medborgarskapet. Enligt detta synsätt är det centralt att vem som helst kan bli medborgare i ett land, under förutsättningen att man lyder detta lands lagar och lär sig språket. Denna form av medborgarskap föddes i samband med den franska revolutionen och är förbundet med synen på människan som en fri och självständig individ. Den andra teoritraditionen betonar istället ett medborgarskap baserat på det gemensamma ursprunget eller *ius sanguinis*- blodets rätt. Hos de flesta filosofer och statstänkare som förespråkade detta synsätt fanns ett anti- individuellt drag. I vissa varianter sågs staten och individerna som en ouplöslig enhet. De två skolorna kan sägas ha gett upphov till en territoriell och en mer etnokulturell form av nationalism (Hettne et Al.1998:309-312).

3.3 Nationalism

Att kalla en grupp för en ”nation” implicerar att man tillerkänner gruppen rätt att göra anspråk på någon form av politisk självstyre. Nationalism är däremot en ideologi vars anhängare som sitt främsta mål har att förvärva eller upprätthålla politiskt självstyre, enhet och identitet hos en befolkning som de betraktar som en nation (jmf Smith 1991:73).

Det finns en mängd definitioner på begreppen nation och nationalism, varav många är tanklöst formulerade menar Lowell W. Barrington och syftar då förmodligen främst på

formuleringar författade av icke-forskare. Definitionerna varierar som bekant inom forskarlagen också. Men att nationalism är en ideologi, en övertygelse eller en princip kan de flesta oftast enas om. (Barrington 1997).

Ernest Haas definierar nationalism som "en grupp människors övertygelse om att de bör konstituera en nation, eller att de redan utgör en sådan" (Haas 1986:727). Men man kan inte förstå nationalism som en politisk kraft utan ett vidare perspektiv där nationella identiteter ses som ett kollektivt kulturellt fenomen, hävdar Smith. Nationalism som ideologi och rörelse måste nära relateras till den nationella identiteten, ett multidimensionellt koncept, och också kunna inkludera specifikt språk, känslor, symbolik och ceremonier (1991).

Ernest Gellner tillhör de modernister som hävdar att det är nationalismen som har skapat nationerna och inte tvärt om. Med nationalism menar Gellner då först och främst föreställningen om att den politiska och nationella enheten bör överensstämma med varandra. Han menar att nationalismen må använda sig av förut existerande kulturer och minnen, men att nationalismen förändrar dem radikalt och använder dem ytterst selektivt (1983:1,80). Vidare säger han att nationalismen uppkom mycket på grund av att de yttre omständigheterna krävde detta. Kulturerna från den agara tiden var för oordnade för att kunna föda nationer som vi känner dem i det postindustriella samhället (Gellner 1983:77). Det industriella samhället däremot åtföljdes av sådana krav på kommunikation och arbetskraftsspecialisering att den vanliga by- eller släktgemenskapen inte längre räckte till. Nationen ser Geller som en produkt av en nationalism som i sin tur inte är något som ligger djupt ner i det mänskliga medvetandet (1983:52).

Även Michael Billig menar, till skillnad från primordialister, att nationalism är en modern företeelse sprungen ur den moderna nationalstaten. Han talar om, vilket nämnts ovan, något så intressant som banal nationalism, en slags vardagsnationalism där vi omedvetet dagligen bli påmind om vår nationella identitet. Allt ifrån symboler och språkliga vardagsuttryck i massmedia till flaggan som omärkt hänger utanför offentliga byggnader och lokala bensinstationer. Symboler så vanliga och bekanta att de lätt bli förbisedda. Men trots det spelar en mycket stor roll vår identifieringsprocess (Billig 1999). Vidare menar Billig att utgår man ifrån tankarna hos Gellner och Anderson om att en nation inte utgörs av objektiva kriterier, som till exempel ett särskilt språk, utan att nationer istället måste betraktas som föreställda samhällen, innebär detta att nationalism innefattar en stark socialpsykologisk dimension. Nationalism är ett sätt att tänka, eller en ideologisk medvetenhet där nationer, nationella identiteter och nationella fosterländer ses som en "neutral, moralisk ordning" (Billig 1999:10). Men nationalism är också något mer än att bara skaffa sig en nationell identitet, det är strävan för självbestämmande och skyddandet av det egna territoriet (Billig 1999:24).

Begreppet nationalism kommer att användas i neutral mening i denna studie, utan den negativa värdeladdning som det brukar ha i många språkbruk, däribland det svenska.

3.4 Etnisk identitet

Det talas mycket om etnicitet idag. Men vad innebär det egentligen? Och vad är skillnaden mellan etnisk identitet och nationell identitet? En etnisk identitet kan kort sammanfattas i tron på ett gemensamt ursprung och en gemensam historia och kultur, där språk, religion och fysiska egenskaper utgör särskiljande aspekter (Govers et Al. 1997:6). Huruvida fysiska attribut är utmärkande för den etniska identiteten är dock många forskare oeniga om. Socialpsykologen Ross Poole menar att etniska gemenskaper inte är byggda på det egentliga fysiska arvet, utan på känslan av kontinuitet, gemensamma minnen och gemensamma öden (Poole 1999:29). Han instämmer i Andersons föreställda gemenskaper men menar också att alla gemenskaper större än den personliga bygemenskapen måste vara föreställda (Poole 1999:10)

Den politiska aspekten, kravet på politiskt självstyre, är avgörande för förståelsen av

begreppen nation, nationell identitet och nationalism. Och det är detta som skiljer nationell identitet från en etnisk identitet. Både nationell identitet och etnisk identitet är kulturidentiteter som människor delar, men en nationell identifikation är först och främst politisk och mer generell. Den är i stånd att överskrida de etniska lojaliteterna och integrera olika etniska identiteter i en enhet. Den nationella identiteten kan också beskrivas som en situation i vilken människor *en masse* har identifierat sig på likartat sätt med nationella (det vill säga politiska) symboler, internaliserat dem och gjort dem till en del av sina personliga identiteter (Bloom 1990:52).

En etnisk grupp behöver inte kräva självstyre eller territoriell suveränitet. Med sådana anspråk skulle den etniska rörelsen bli en nationalistisk rörelse per definition. Den etniska identiteten är inte heller avhängig ett historisk territorium på samma sätt som den nationella identiteten är. För en etnisk gemenskap är det inte hemvisten i ett visst territorium som är avgörande, utan snarare *anknytningen* till ett hemland (Smith 1991:23).

För att åskådliggöra skillnaden mellan etnisk identitet och nationell identitet hävisar jag till socialantropologen Shils' distinktion mellan "primära band" och "civila band" (Shils 1957). De första karakteriserar en etnisk gemenskap, de andra en nationell. Primära band mellan individen och gruppen skapas genom att man föds och lever under de formativa åren inom en bestämd grupp. Enligt detta så kallade primordialistiska synsättet är alltså etnicitet något man föds med, en del av den mänskliga existensen, till skillnad från ett instrumentalistiskt synsätt där den etniska identiteten bygger på värderingar och attityder som förändras med individens situation och således kan användas som ett maktmedel för både individuella och kollektiva intressen (Smith 1991:20).

Smith har ett förhållningssätt som ligger någonstans mellan dessa två extrema aspekter. Smith betonar i sin definition av etnicitet de historiska, symboliska och kulturella aspekterna av etnisk identitet. Det är också främst dessa utgångspunkter jag kommer att använda mig av i min analys. De aspekter som enligt honom håller samman en etnisk gemenskap, eller *en etnie*, är således;

- ett kollektivt egennamn
- myter om ett gemensamt ursprung
- gemensamma historiska minnen
- ett eller flera särskiljande kulturella element
- anknytning till ett specifikt hemland
- solidaritet med betydande delar av befolkningen

Smith betonar också de starka subjektiva inslagen i dessa aspekter, samt att en etnie enligt honom är skilt från ras (Smith 1991:21).

3.4.1 Självidentifikation

Såväl etnisk grupp som nation definieras av forskare på objektiv eller subjektiv basis, eller båda. De objektiva definitionerna tar enbart hänsyn till klart urskiljbara drag som kännetecknar gruppen, till exempel territorium och språk. För anhängare av de subjektiva definitionerna är däremot gruppens självmedvetande, det vill säga dess uppfattning att de utgör en nation eller etnisk grupp helt avgörande. Man kan hålla med kritikerna av de objektiva definitionerna att existensen av vissa urskiljbara drag hos en grupp inte gör den till en nation eller etnisk grupp om den inte också åtföljs av *självidentifikation* hos gruppen. Å andra sidan kan man hävda att gruppens självmedvetande, dess uppfattning om att den utgör en gemenskap, alltid vilar på något konkret drag, oavsett om det är inbillat, mytiskt (vilket till exempel en föreställning om ett gemensamt ursprung kan vara) eller verkligt existerande.

Både nation och etnisk grupp definieras således genom en samexistens av subjektiva (självuppfattning) och objektiva element. Gruppens och individens självidentifikation är

resultatet av interaktion inom den egna gruppen och med andra grupper. Självidentifikation påverkas av hur andra klassificerar gruppen/individerna (Törnquist-Plewa 1979).

4 Analys

4.1 Den Språkliga Gemenskapen

”För mig är det intressant och spännande att läsa om Sverige”.

- 15-åriga Viktoria Ermolaeva på flytande svenska år 2000 i Ukraina (Expressen 000821).

En grupp svenskspråkiga bönder etablerade sig långt ifrån fäderneslandet. Men fortsatte ändå att vara svenskar och tala svenska i flera hundra år. Är det inte otroligt? Att man under 200 hundra år kunde hålla kvar vid sitt svenska språk, trots omständigheter och en omgivning som tvingade invånarna i Gammalsvenskby att lära sig både ryska och tyska, finner jag väldigt intressant. Inte bara för att det är så fascinerande att detta lilla ”Sverige” kunde överleva och leva mitt i Ryssland bland ryssar, tyskar och judar, utan också för att det säger så mycket om språkets roll i identifikationsprocessen. En del ord har givetvis tagits upp från de två andra språken, men svenskan finns ändå kvar, och har så gjort under hela tiden i Ukraina. Svenskbyn verkar ha varit en ö mitt i det ryska, sovjetiska, tyska riket (Gotlands Allehanda 990729).

Underhållandet av det svenska språket i Gammalsvenskby har definitivt bidragit till att invånarna lyckats bevara sin svenska identitet så länge.

4.1.1 Språkets roll i identifikationsprocessen

John Edwards påpekar att det var den tyska romantiken som på allvar länkade ihop språk och nationell identitet. Johann Gottfried Herder sade till exempel att språket är nationens kollektiva skatt (Edwards 1985:24). Smith å andra sidan understryker att språk *kan* vara en viktig del av den nationella identiteten och nationella strömningar, men är inte en helt *nödvändig* del (Edwards 1985:27).

Enligt Ross Poole är språkinläringen mycket viktig i bildandet av den personliga identiteten. Med andra som talar samma språk känner vi en samhörighet och en gemenskap. Vi känner delaktighet i samhället och vi kan dela våra erfarenheter med dem som talar samma språk. Poole härleder mycket av nationalismens styrka till den språkliga identiteten och hävdar att den kulturella enheten i ett land i stort sett är baserat på ett enhetligt språk (Poole 199:14,15). Det är bara genom språket som vi upptäcker oss själva. Det välsignar oss med en självbild och en bild av ”den andre”. Språket styr hur vi tänker och blir den mest naturliga länken till andra som tänker, känner och uppfattar omgivningen på samma sätt (Poole 1999:68). Samtidigt menar Poole att en nationell identitet kräver inte bara språket som kommunikationsmedel, utan det måste även finnas institutioner och idéer som *framhäver* språket som en del av den nationella identiteten, och som skapar den föreställda idén om nationen som något gemensamt och tillhörande just oss (Poole 199:68,69). Hos svenskbyborna var det deras djupt religiösa tro, den svenska kyrkoförsamlingen och deras svenska kyrka i Gammalsvenskby, samt deras svenska skola med undervisning i svenska språket som stod för detta. Liksom de organ hemma i Sverige som bistått byn med medel till litterär utveckling. Utan dessa institutioner hade språkets överlevnad varit en omöjlighet.

Ansträngningarna att få behålla sitt svenska språk gällde främst det kyrkliga livet och skolundervisningen. Bland de löften som dagösvenskarna hade fått innan de påbörjade sin färd var att de skulle få en egen kyrka och en svensk präst. Svensk präst och en kompetent svensk lärare fanns under de första åren dock inte att få, och byborna fick föra en ojämn kamp emot de

tyska grannbyarnas, som man då delade skola och kyrka med, försök att tillsätta rent tyskspråkiga personer på dessa poster (A:son Uthas 1979:28). Detta medförde att tyskan kom att allt mer tränga in i deras liv. Att hejda förtyskningsprocessen på det språkliga området lyckades man först med i och med att en finlandssvensk lärare kom till byn 1882, och genom denne nye svenskspråkige och högt uppskattade läraren lyckades man få modersmålet jämställt med tyskan.

Föga anade väl byborna då att man snart skulle tvingas påbörja en ny kamp för att behålla sitt språk och sina seder – denna gång mot de ryska myndigheterna. Något jag återkommer till senare i min analys.

4.1.2 Svenska språket på utdöende

Det finns idag 156 svenskar kvar i Svenskbyn. Men blandäktenskapen är många och det är svårt att bestämma om barnen är svenska, tyska eller ukrainska. Den svenska folkspillrans existens blir för varje år som går, allt mer hotad. Utflyttning och blandäktenskap är två viktiga anledningar. Men kanske är det ändå det svenska språkets utdöende och avsaknaden av ordentlig svenskundervisning ett av de största skälen. För svenska språket håller på att försvinna, ingen förutom de äldre talar svenska längre. Med språket försvinner också den kultur det representerar och är ett uttryck för. Och med språket faller också det mesta, eller om man så vill, det sista, av den svenska identiteten.

Idag talar endast omkring 15 personer i Gammalsvenskby bra svenska. Cirka 150 personer förstår och talar relativt bra. Över sjuttio procent talar perfekt tyska. Som svensk besökare förstår man absolut när de talar. Men det är märkligt att höra folket tala en svenska som talades här i Sverige för 200 år sedan, säger svenskbyättlingen Åke Uthas. Man talar en ålderdomlig svenska, en gammalsvenskbydialekt, med verbens pluralformer bevarade och ordvändningar som klingar högtidligt. Man ”talar såsom är i boken skrivet”. ”Haade”, med långt a-ljud. ”Säger” med g. Säger ”i nittioförsta året” när man åsyftar 1991 (Dagens Nyheter 001007). Något nyskapande görs inte på gammalsvenska, inga ord kommer till, inga barn lär sig mer språket, ingen kan skriva på gammalsvenska. Trots det görs det försök att upprätthålla rikssvenskan som språk i byn. En svensk lärarinna, Christina Sturén undervisar idag runt 30 frivilliga elever, efter ordinarie skoltid, i det svenska språket. Framtiden får visa om detta är ett sätt att få svenskan att överleva en generation till, eller om det är en sista konstgjord andning för språket i Gammalsvenskbyn.

Att språket spelar roll i skapandet av nationella identiteter verkar de flesta forskare vara överens om. Språket är både ett kommunikativt verktyg och ett symbolbärande verktyg som kan användas i olika sammanhang även då det förlorat sin kommunikativa funktion skriver Edwards (Edwards 1985:17,18). Och det är också just det symboliska värdet i underhållandet av svenskan som betytt, och betyder så mycket för svenskbyborna. Svensklektionerna i byn idag har en symbolisk funktion. Underhållandet av det svenska språket, om än inte aktivt, fungerar som en påminnelse om det gemensamma ursprunget, minnen man är angelägen om att bevara.

4.1.3 Språket - en kulturrepresentant

Språket tillskrivs en viktig kulturell betydelse. Det är nära förknippat med ett samhälles kultur. Myter och legender å ena sidan, och mer konkreta verkligheter om gruppens ekonomiska och sociala värld, uttryckta genom detta språk, å andra sidan. En människas sätt att tänka och tolka sin omvärld, det vill säga en stor del i hans eller hennes identitet, har en nära relation med modersmålet. Eller för att uttrycka det med Andersons ord; genom språket ”som man möter i modersknäet och blir kvitt först vid graven, återskapas ett förflutet, föreställs en gemenskap och dröms om en framtid!” (Anderson:1991:148).

Emma Malmas föddes i Gammalsvenskby i Sovjetunionen i början på 1920-talet. Det

svenska språket är hennes modersmål. Hon bor idag kvar i Gammalsvenskby och i hennes familj talar man ännu svenska med varandra och med barnen (Expressen 920724).

Det svenska språket lever alltså trots allt fortfarande kvar i Gammalsvenskby och fast det är ungefär 200 mil från Sverige lärs fortfarande svenska ut. Men hur länge är det intressant att lära sig ett språk som talas av så få? Eller, frågar jag mig, hur intressant är det att lära sig ett språk vars moderland man bara på långt håll hört talas om? Ett land man varken *känner* eller egentligen längre *känner för*? Ett land man inte ser som sitt? Som man inte längre identifierar sig med? För det vore dumt att påstå något annat än att de unga människor som idag växer upp i Gammalsvenskby faktiskt växer upp som ukrainare. Annat vore kanske också konstigt. Jag väljer att här relatera till Edwards som samtidigt då han tillskriver språket en symbolbärande funktion också menar att det är väldigt svårt att stoppa en tillbakagång hos ett språk. Som bäst kan man bara uppskjuta eller senarelägga själva utplånandet (Edwards 1985:98). Man kan egentligen inte tala om att språk och kulturer är ”utsatta” enligt Edwards då det är det naturliga händelseförloppet att vissa språk och kulturmönster försvinner medan andra, ofta sammanslagningar uppstår.

Det finns ingen klar enighet bland forskare om språkets vikt för en grupps kollektiva kulturidentitet. Vissa forskare ser språket som en primär faktor för skapandet av den kollektiva identiteten. Det går inte att förneka att språket i egenskap av kommunikationsmedel är ett viktigt (men inte det enda) instrumentet för överföring av en grupps kulturarv. Språk står således till stor del för en bestämd gemenskaps kulturella kontinuitet. Men ett språks försvinnande behöver inte innebära att kontinuiteten bryts, utan språket måste ses som bara en av många beståndsdelar i en kulturell identitet skriver Törnquist-Plewa (1979:13). Hon menar att språk och kultur inte är identiska, även om de står nära relaterade till varandra. Det är inte språket som man kommunicerar på som är viktigast, utan *vad* man kommunicerar om. Det är ändå innehållet, det kulturella meddelandet som till sist måste ses som avgörande för överföringen och utformningen av den kulturella identiteten. Hon talar om språket som en avgränsningsmarkör men att det i första hand är språkets *symboliska* funktion som är involverad i identifikationsprocessen. Man måste, säger hon i likhet med Edwards, nämligen skilja på språkets två funktioner, den kommunikativa och den symboliska, även om de ofta hänger ihop (1979:15). Språkets symboliska, identitetsmarkerande funktion kan finnas kvar även om språket knappt används av någon i gruppen. Det kan komma till uttryck i form av några ord, speciella betoningar eller rent av minne av det språk som förfäderna använde.

Också Benedict Anderson är tveksam till att ge språket i sig, större tyngd i ett nationellt perspektiv. Man ska inte använda, eller tala om språk, skriver han, som de nationalistiska ideologierna gör, som emblem för nationen som flaggor, danser och liknande. Det viktigaste med språk är dess kapacitet för att *skapa* föreställda gemenskaper (Andersson 1991:133,134). Anderson skriver vidare att språk för med sig en känsla av samhörighet, som när man till exempel sjunger nationalsången. Något som säkert Michael Billig skulle instämma i. Även han talar om språk som något föreställt och menar att anledningen till att detta antagande kan uppfattas som konstigt, är bara det ett bevis på hur djupt nationalistiska föreställningar har sjunkit i folks medvetande (Billig 1999).

Jag skulle här vilja tillägga språkets kapacitet för att inte bara skapa, utan också *bevara* gemenskaper. Underhållandet av det svenska språket i Gammalsvenskby har, som ovan illustrerats, definitivt bidragit till att invånarna lyckats bevara sin svenska identitet så länge.

4.1.4 Funktionell mångspråkighet

Att vara mångspråkig är det normala på många håll i världen, säger Bo Utas, professor i iranska vid universitetet i Uppsala. Hans pappa kommer från Gammalsvenskby och mamman är finlandssvenska.

I Gammalsvenskby talades en östsvensk-baltisk dialekt i hemmen, men man skrev på rikssvenska. Folket på torget talade ukrainska och man delade präst och skola med tysktalande grannbyar. Så ofta talade man även ukrainska, tyska och ryska. Bo Utas kallar det funktionell mångspråkighet, vilket helt enkelt betyder att man talar så mycket av ett språk som man behöver (Dagens Nyheter 980526).

Den mångspråkighet som måste varit utmärkande för många svenskbybor påverkade utan tvivel vardagsspråket i byn. Man förbiser nog lätt att ett mycket stort antal ord i omgivningens språk, i byns framför allt tyska och ryska, tas i bruk i det inbördes talspråket. Tyska och ryska ord, och för den delen också rikssvenska, ”vandrade så att säga ut och in i byns talspråk” (Utas 1979:90). Det finns idag ordbok över gammalsvenskbydialekten skriven av Jan Utas (rättare, ett ej fullt färdigställt manuskript, idag bevarat på Dialekt- och Folkminnesarkivet i Uppsala). När det gäller bruket av låneord i gammalsvenskan framgår det av detta arbete att då man frågat svenskbybor om till exempel ryska ord i gammalsvenskbydialekten, har de varit mycket ovilliga att erkänna dem som en del av sin dialekt. Det är ju ryska och inte byspråk, menar man.

4.2 Den Religiösa Gemenskapen

”Det var gud som gav oss styrka att överleva. Och det var också han som hjälpte oss att glömma det allra svåraste vi varit med om”.

- Gammalsvenskbybon Emma Malmas i intervju. (Expressen 930530).

När man studerar svenskbybornas gripande historia, måste man obönhörligen ställa sig denna fråga; Hur kunde denna lilla förskingrade svenska folkspillra under alla motgångar och svårigheter, under fasansfulla öden och vidriga vandringar, verkligen hålla ut och så förunderligt starkt bevara sin kristna tro och sitt svenska språk? Varifrån fick man all kraft och all frimodighet att kämpa vidare? Det finns bara ett svar på denna fråga skriver Sigfrid Hoas i Svenskbybornas Jubileumsskrift (Hoas 1979:11). Fördjupat och förenklat kan det sammanfattas i Ordet. ”Svenskbyborna och deras förfäder har högt aktat och flitigt brukat Ordet. Det har räddat dem i mången förtvivlans stund och hos dem skapat tro och förtröstan. De har läst Guds ord på svenska och sjungit de svenska psalmerna och sångerna i sorg och glädje” (Hoas 1979:11).

Det är också Ordet som än idag förenar och är i centrum på svenskbybornas 1:a augustifester. År efter år samlas man till en trohetens och tacksamhetens fest just den 1 augusti – hemkomsten och räddningens jubeldag. Att det blivit möjligt är helt och hållet Ordets förtjänst. En sådan räddning som vår - från gudlöshet och förintelse – är värd att lovprisas av svenskbysläkte efter svenskbysläkte, skriver Hoas.

4.2.1 Svensk kyrka vid rysk flod.

Vid floden Dnepr i Ukraina står en vanlig svensk kyrka, med torn och svenskt kors - och över långskeppet en rysk lökkupol - med ryskt kors. Förmodligen den enda kyrka i världen med det utseendet! Det är kyrkan i Gammalsvenskby. Byggd 1885 för 20 000 rubel varav 12 000 kom från Sverige (Dagens Nyheter 931016).

Kyrkan utgjorde kärnpunkten i bybornas liv och betydde mycket för kontakten med Sverige. Byggandet av kyrkan 1885 var ett bevis för såväl invånarna i de tyska grannbyarna som för svenskbyborna att byn äntligen trätt i en levande förbindelse med Sverige (A:son- Utas 1979:30). Man måste nog därför se kyrkan som bevis på någon slags yttre och inre stabilisering. Framtill 1919 utgjorde de svenska och tyska lutheranerna i distriktet en enda församling. Därefter skildes kyrkan från staten i Sovjetunionen varvid all kyrklig egendom övergick i statlig ägo. Den 1 januari 1919 konstituerades en självständig svensk- lutheransk

församling med Kristoffer Hoas som föreståndare, och efter prästvigning 1922, som också som församlingens egna präst. (Hedman&Åhlander 1993:335).

Men det är imponerande hur svenskarna i Ukraina lyckats driva och bevara sin svenskspråkiga församling. Invånarna höll fast vid sitt språk och sin lutherska tro. Byn stod dessutom i religöst hänseende i viss mening under Uppsala stift (Sydsvenska Dagbladet 940220).

Numera är kyrkan, som restaurerades 1992, inte längre lutheransk som förut, utan tillhör den ukrainska ortodoxa kyrkan. Ett tidningsreportage skvallrar dock om att det än idag predikas på svenska i Gammalsvenskby. Två gamla damer med hucklen håller lekmanagudstjänst på ukrainska, tyska och svenska. De växlar snabbt och enkelt mellan språken (Focus 1999/7). Två gånger om året kommer det också präster från Sverige för att hålla gudstjänster på svenska.

4.2.2 Religionen och Kyrkan som traditionsbärare

Under mitt arbete med denna uppsats har jag blivit allt mer övertygad om att religionen varit den utan tvekan starkaste kraften i svenskbybornas liv. Livet i Gammalsvenskby var mycket svårt och det var med hjälp av religionen man lyckades överleva. Det är den som fått gruppen att hålla samman och det är den som fått dem att kämpa. Det är religionen som gjort att de kunnat känna samhörighet och hålla ut, varit deras livlina och något att hämta styrka i. Det är kyrkan som utgjort deras viktigaste och mest betydelsefulla punkt i Gammalsvenskby. Det är också, vilket jag är helt övertygad om, kyrkan som möjliggjort deras fortsatta identifiering med Sverige och sitt hemland. Kyrkan möjliggjorde bevarandet och underhållet av den svenska identiteten. Inte bara som samlingspunkt eller som symbol för något gemensamt, utan också för att kyrkan stod för de svenska seder de förde med sig.

Det finns i varje samhälle karaktäristiska sociala värderingar som genererar en medvetenhet och speciella värden för gruppen (Bar- Tal 2000:39f). Nationalistiska känslor som innefattas i begreppet "vi", och känslomässiga band mellan individer och deras nation innehåller ofta så kallade "sleeping memories", förkroppsligade i symboler och traditioner. Och även om dessa symboler ofta är så bekanta att man inte märker dem, stärker de känslan av "vi" och bidrar till att forma och bevara de gemensamma normerna och värderingarna i ett samhälle (Mercer 1995:65). Genom symboler och traditioner blir det förflutna sammanlänkat med framtiden menar Billig samtidigt som han betonar att tankar och handlingar slutligen alltid blir en rutin (Billig 1999:42).

Det som levde vidare av svenskbybornas traditioner från Dagö var, förutom språket, bostädernas inredning, sederna och bruken kring de stora högtiderna som jul, påsk och midsommar. Det var de kyrkliga traditionerna, såsom dop, konfirmation, bröllop och begravningar de kunde föra vidare. Man höll envist fast vid de svenska traditionerna. Såg till att alla barn blev döpta, även om det inte fanns någon präst, och alla barn konfirmerades. Vidare levde också ett antal sagor och sägner samt ordspråk och lekar kvar i folktraditionerna (Hedman&Åhlander 1993:56).

4.3 Den Historiska Gemenskapen

"Jag minns dig som en stjärna, en saga, en sång"

- Gustav Fröding

Det var 72 år sedan Gammalsvenskarna kom till Sverige men rötterna har fortsatt att växa. Djupt ner i den bakgrund de kommer ur. Varje år, sedan svenskbyborna lämnade Gammalsvenskby i Ukraina 1929 träffas de i Roma på Gotland. Den 1 augusti varje sommar samlas alla svenskbyättlingar i Roma kyrka för att hålla gudstjänst och umgås till minne av

årsdagen då svenskarna återvände till Sverige. Då när de ”äntligen kom hem till sitt”, som en av de återvändande svenskbyborna sade till sin lilla sjuåriga dotter då hon ropade ”heja Sverige, heja Sverige”, på båten på väg mot ett land som hon knappt visste mer om än att man kallade det Svenskland (Gotlands Tidningar 000802).

4.3.1 Gemensamt ursprung och gemensamma historiska minnen

Det är en viktig dag, den där i Roma. Kyrkan är alltid full till sista stolen och väggarna kantas av stående leende människor. Det är barn, tonåringar, ingifta fruar och män, ättlingar i rakt nedstigande led, gamla och unga, pojkvänner och flickvänner. Alla får plats. De yngre är här för att upprätthålla traditionen och de äldre för att i tankarna återkalla minnet av kyrkan i Gammalsvenskby. Samma klockor som kallade till gudstjänst i Gammalsvenskby, ringer nämligen idag in gudstjänsten, men nu från klockstapeln – svenskbystapeln – vid kyrkan i Roma. Klockstapeln som finns på Gotland och som klämtar den 1 augusti varje år är de kyrkklockor man tog med sig från Ukraina och Gammalsvenskby när man reste hem till Sverige. Man lämnade allt man ägde. Gårdar, hus, djur, kläder och mat. Men kyrkklockorna tog man med sig. Sommaren 1929 packades kyrkklockorna ned medan kyrkböckerna måste smugglas ut i det fördolda. Pelagonieplantor togs med för att planteras om i Sverige.

I flykten då man tvingas välja, avslöjas vad som är av största vikt. Det som betyder mest. Smith menar att känslan av ”varifrån vi kom” är av central betydelse för definitionen av ”vem vi är”. Det är dock myterna som är väsentliga för den etniska gemenskapen snarare än det egentliga ursprunget (Smith 1991:22). Svenskbyborna har sina starka myter och föreställningar om ett gemensamt ursprung, men det gruppen främst delar är en gemensam historia. Gemensamma upplevelser och gemensamma minnen. Uppfattningen om vår nationella identitet är beroende av den historiska kontexten i vilken den var formad skriver Billig (1999:8). Det står också utom allt tvivel att svenskbybornas gemensamma historiska minnen präglas av förtryck, vilket ofta bidrar till att stärka gemenskapen och skapa solidaritet mellan medlemmarna i den etniska gruppen. Deras många öden har präglat dem för livet. Och för generationer framåt. De har alltid tvingats hålla ihop och det enda de många gånger haft är varandra. Svenskbyborna har lidit mycket. Men också fått mycket. De finns en gemenskap som många andra inte har. Allt det här blir man påmind om varje år i Roma kyrka. Man är en del av ett kulturarv.

4.3.2 Historia som kollektiv förståelse

Då svenskbybornas svenska identitet, i alla fall enligt mig, mycket grundar sig på deras ”släktmässiga svenskhet” finner jag deras gemensamma historiebakgrund som en högst avgörande faktor i deras identifieringsprocess. Vetskapen om att de inbördes hör ihop, tillsammans med deras unika och svåra historiebakgrund är det som håller dem samman som svenskar. Det är den gemensamma historien och det gemensamma minnet som formar den svenska identiteten. Den historiska kontexten spelar med andra ord en viktig roll för formandet, men också bevarandet av den svenska identiteten. Historikern Klas- Göran Karlsson talar om begreppet historia som en kollektiv förståelse. Vidare menar han att historien är interrelaterad på två sätt; å ena sidan som en objektiv social, kulturell och politisk bakgrund där identiteter skapas av den historiska utvecklingen ”utifrån”, och å andra sidan fungerar historien som en kraft ”inifrån” för att etablera eller stödja en speciell eller kollektiv identitet (Karlsson et Al 1998:11). Historien är alltså en retrospektiv del av en identifikationsprocess som inte bara inkluderar representation av det förflutna, utan även en samtida, ofta turbulent situation, samt även förväntningar på framtiden.

Även Shari J. Cohen betonar historiens betydelse, såväl som kärnan i identiteter, som i skapandet av kollektiva identiteter (1999). Han menar att den historiska medvetenheten, i vilken individer kan placera sina familjeband, är kärnan till det vi kallar moderna nationella

ideologier. Dessa nationella ideologier skapar en, liksom Anderssons, föreställd gemenskap där människor som inte känner varandra upplever samhörighet genom en gemensam och liknande historia (Cohen 1999:3). Med historisk medvetenhet menar Cohen den del av moderna nationella ideologier som bygger på en samhörighet till antingen en grupp eller stat, uttryckt i gemensamma berättelser om viktiga historiska händelser, så som myter, avgörande tidpunkter i gruppens bakgrund, eller tidpunkter viktiga för den moraliska definitionen av gruppen. Han talar om en process där individuella historiska upplevelser länkas samman till en större kollektiv betydelse genom utbildning, ritualer och minnes- och jubileumsgudstjänster, där således objektiva händelser ges subjektiv mening och skapar en kollektiv medvetenhet. ”Historia fungerar som ett klister, genom att förena grupper kring en betydelsebärande berättelse ” skriver Cohen (1999:28).

Och det är också just den gemensamma historien som är den så starkt förenande kraften hos svenskbyborna än idag.

4.3.3 Svenskbydagen - en länk till det förflutna

Många av dem som kommer till Roma på Gotland har en historia som binder dem samman. Man har en gemensam referensram. Svenskbydagen har blivit en stark tradition bland släkter som Mutas, Knutas och Hinas. Möjligen är det inte alltför vågat att påstå att de svenskättlingar som befinner sig i Sverige idag faktiskt känner sig mer som svenskbybor än de som bor i Gammalsvenskby i Ukraina gör. Där finns runt 150 svenskar kvar idag Blandäktenskapen är många och det är svårt att bestämma om barnen är svenska, tyska eller ukrainska.

- Jag tror nästan att jag känner mig mer som svenskbybo än vad mina ättlingar som faktiskt bor nere i Gammalsvenskby gör, säger Helena Uthas, idag 21 år. Detta trots att hon själv aldrig besökt byn. Hennes farfar, Mats Uthas, kom till Sverige och Gotland i samband med återflytten till Sverige 1929. Han tillhör den äldsta generationen av svenskbor som idag fortfarande finns i livet, den generation som alltså är barnbarn till Dagö- bönderna som utvandrade till Ukraina.

- Känslan av att höra klockringningen och de svenska svenskbypsalmerna i kyrkan på Roma den där första augusti varje år är obeskrivlig. Men sjunger de svenska psalmer som svenskbyborna, alltid på klingande svenska, sjungit i över två hundra år och fortfarande sjunger, i kyrkan nere i Gammalsvenskby i Ukraina. Det är de sånger de sjöng när de stod på kajen i hamnen i Cherson 1929 innan de skulle resa hem till Sverige igen. Och de är de psalmer vi alltid sjunger här på Gotland varje sommar när alla vi ättlingar träffas. Jag får gåshud, fortsätter Helena. Det är något fantastiskt. Psalmerna är väldigt speciella för alla svenskbybor och för alla oss ättlingar. Det finns en så oehörd kraft i de här sångerna. Sången har många gånger hjälp i svåra tider. Alla kan dem. Även jag och min generation som trots allt är ganska långt bort i ledet. Och bara det gör det så unikt.

- Svenskbydagen betyder väldigt mycket för mig. Alla vi som är där. Vi kommer varje år. Vi delar något. Vi har en bakgrund, en historia gemensamt som andra inte har. En historia som skiljer sig från det mesta. Och de flesta. Vi har något unikt tillsammans. Känslan av samhörighet är väldigt stark och känslan ”jag är en av dom” förstärks under just de timmarna varje år vi firar svenskbydagen. Men samtidigt som man känner en oehörd glädje, en lycka tillsammans, känner man också en väldig sorg för vad alla gått igenom. Det präglar hela gudstjänsten. Svenskbydagen är en del av min identitet. Som på något sätt just den dagen varje år bekräftas.

Det är inte svårt att här knyta an till de psykologiska principer som enligt Social Identity Theory ligger bakom alla former av kollektiva identiteter. Det är ju enligt denna teori just medlemskapet i en grupp som formar vår sociala identitet och som ligger till grund för den kollektiva samhörigheten. Också Anderson betonar ju den psykologiska aspekten inom kollektiva identiteter Anderson. Han talar om den föreställda gemenskapen och att grupper bara kan existera om gruppmedlemmarna själva identifierar sig med gruppen (Anderson

1991:6)

4.4 Moder Svea

Jag är en främling i detta land, men detta land är ingen främling i mig.

- Gunnar Ekelöf

Jag vet inte om ordet diaspora är användbart i svenskbybornas fall. Men kanske. Ordet ”diaspora” härrör från grekiskan och betyder ursprungligen migration och kolonisering. För många har dock uttrycket en mycket brutalare innebörd. Diaspora betecknar ett kollektivt trauma, en övergivenhet där man lever i exil, men med drömmen om att en dag få återvända hem. Man bor utanför sitt födelseland (eller föreställda landet) - det land man ser som ”sitt gamla land”, djupt grundat på språk, religion och traditioner - och det land som alltid kommer göra anspråk på ens lojalitet och känslor. En medlems tillgivenhet till ett diasporasamhälle utmärks av ett accepterande av ofrånkomliga band med deras förflutna migrationshistoria och känslan av den etniska samhörigheten med andra som har liknande bakgrund skriver sociologen Robin Cohen (Cohen 1999).

Gemensamt för alla svenskbybor var den i bakgrunden eviga längtan efter att få komma tillbaka till Sverige. Man hade inga dåliga bilder av Sverige. Sverige var för dem drömlandet där alla var rika och ingen svälter och där ingen behöver vara rädd för myndigheterna.

Men hur var då den verkliga kontakten med deras hemland? Vad visst svenskbyborna om sitt Sverige innan de kom dit?

Ända till slutet av 1840-talet var Gammalsvenskbyn relativt isolerad, åtminstone från kontakt med svensktalande. Först efter att en balttysk skollärares artikel i en finsk tidning väcktes intresset för byn. Sitt första besök av en svensk fick man i Gammalsvenskby inte förrän 1852 (Hedman&Åhländer 1993:61). I slutet av 1800-talet och under början på det nya seklet inleddes en period av relativt nära kontakter med Sverige. Bygandet av den svenska kyrkan i byn finansierades som tidigare nämnts med hjälp av en riksinsamling i Sverige och fler liknande aktioner följde. 1915 kunde man även bygga en ny skola för pengar insamlade i Sverige. De under denna tiden allt tätare förbindelserna med hemlandet tog sig också många andra uttryck. Brevkontakten med vänner i Sverige och Finland var vid denna tiden mycket tät. Flera av bönderna prenumererade på svenska dagstidningar, svenska tröskverk köptes från Munktells i Eskilstuna och snart sagt varje år besöktes byn av någon svensk. Men med det första världskrigets utbrott 1914 försämrades kontaktmöjligheterna snabbt, och snart bröts de fullständigt (A:son Utas 1979:31).

- Vi visste mycket om Sverige, säger Mats Utas, svenskbybo och idag bosatt på Gotland. Främst genom historieundervisningen i skolan. Vi blev undervisade i hela den svenska historien. Speciellt om de svenska kungarna. Och pappa prenumererade till och med på Aftonbladet. Man hade väldigt höga tankar om Sverige och vi trodde ju att vi som svenskar skulle bli väl mottagna här i Sverige.

4.4.1 Svensk fientlighet

Svenskbybornas återvändande utlöste en inflammerad politisk debatt i Sverige. Tidningar och press förde en närmast hatpropaganda mot byborna. Röster hävdade att gammalsvenskbybornas längtan till Sverige kanske mer styrdes av krass materialism än en uppriktig längtan att förenas med det land de ansåg sig vara en del i. Genomgående var den socialistiska pressen negativ till att Sverige på detta sätt öppnade sin gränser för vad som skulle komma att bli våra första flyktingar i modern tid. Man talade om ”idiotiska huggskott” som ”väckts i någon patriots punchomtöcknade hjärna på Operakällaren” och man ställde sig frågan om verkligen ”hemkänslan kan sträcka sig över en människas livstid och gå i arv på efterkommande”(Runwall 1981:104). Främst var det den borgliga pressen som stödde aktionen

att få hem svenskbyborna. Men även här fanns undantag. En ledarskribent i Östersunds-Posten, Per Nilsson-Tannér gick till hård attack och hade inte mycket till övers för svenskbybornas påstådda svenskhet. Han pekade också på att Sverige var överbefolkat och att det var en synnerligen dålig affär att ”exportera bra människor till Amerika och importera dåliga från Ryssland” (Runwall 1981:105).

Pressen försökte, och lyckades också på många håll – att få svensk allmänhet att tro, att svenskbyborna inte hade rätt att kalla sig svenskar. Man berövade byborna både deras heder och ära (Runwall 1981:92).

Varför? Mycket av svaret sammanfattas förmodligen i den svenska avundsjukan (som gjorde sig synlig då som nu.) Resan till Sverige organiserades i Röda Korsets regi som också arbetade med svenskbybornas integrering i det svenska samhället. Man köpte in jordbruksfastigheter och försökte skaffa jobb åt byborna i svenska jordbruk. Missunsamheten från det svenska folkets sida gestaltas säkert i tankar som ”Varför ska dom få allt serverat på silverfat? De får väl jobba som alla andra!”

Det är återigen, som under åtskilliga gånger i detta arbetets led svårt att inte dra paralleller till dagens flyktingfrågor och debatter kring Sveriges handlande i många asylfrågor. Det svenska folkets inställning är många gånger också, då som nu, avvisande och ifrågasättande. ”Varför dom och inte vi?”, ”Lycksökare som får det bättre än egna landets befolkning”

Också de svenska myndigheterna tycks under årens lopp ha varit nästan otroligt handfallna eller ligkiltiga inför svenskbybornas situation. Inte ens under andra världskriget då Gammalsvenskby stod under tysk ockupation och många svenskbybor hamnade i flyktingläger medan andra utlämnades till sovjetarmén och fördes till straffläger i Sibiren, ingrep inte de svenska regeringen på något sätt. Dåvarande statsminister Tage Erlander valde till exempel att ”glömma” ärendet då han 1956 besökte Moskva och i samband med detta blivit ombedd att vädja hos den ryska regeringen om utresetillstånd för de svenskarna som fanns kvar i byn (Sydsvenska Dagbladet 940220).

4.4.2 ”Hemma” i Sverige

Återvändandet till Sverige blev inte vad alla svenskbybor hade väntat sig. 1930-talets Sverige innebar lågkonjunktur och en stigande arbetslöshet. Det var ekonomisk kris och Kreugerkrasch. Världsdepressionen 1929 gav återverkningar på de flesta områden. Återkomsten skedde i en om man får säga det, olycklig tidpunkt. Det är mycket möjligt att händelserna utvecklats annorlunda om samhällssituationen sett annorlunda ut. Svenskbyborna kom till Sverige då också svenskarna upplevde depressionen i form av ekonomisk stagnation och svår arbetslöshet. Det var många som ansåg att svenskbyborna borde ha stannat kvar där nere i byn istället för att ”komma hit och ta jobben från andra svenskar” (Runwall 1981:130). Gammalsvenskbyborna blev ganska snart offer för en politisk agitation. Svenskbyborna som förespeglats en sammanhållen by skingrades och spreds ut på olika gårdar i landet. Man fick slita som underbetalda statare och tjänstefolk ute på gårdar. I början klädde man sig avvikande och man pratade gammalsvenska som ingen begrep.

Många svenskbybor tog väldigt illa vid sig av den diskussionen som ankomsten ledde till. Också miljö, delvis språk och framförallt religösa kulturella vanor var helt främmande för den lilla svenska folkminoriteten (Sydsvenska Dagbladet 940220). I Gammalsvenskby hade religionen varit någonting enkelt, okomplicerat och monumentalt. Men i Sverige var religionen något invecklat. Det var läror och långa böner och en sällsam blandning av skräck och förtrolighet inför Gud och Frälsaren (Runwall 1981:92). Det var helt enkelt inte det Sverige som de mindes i sina drömmar som de möttes av.

Till detta kom händelser som innebar att en rad familjer, som föll för den intensiva propaganda kommunisterna bedrev, reste tillbaka till byn i Ukraina. Något som från Sveriges håll betraktades som ett svek. Man menade här att det var en illojalitet och otacksamhet mot

Sverige som ställt upp för byborna. Tillsammans gjorde detta att det var många svenskbybor i Sverige som med en gång helt enkelt skar av alla band med sitt förflutna. De bytte namn och de isolerade sig från de övriga svenskbyborna. Man ville helt enkelt inte låtsas att man tillhörde gruppen.

4.4.3 Namnbyte - anpassning och isolering

När svenskbyborna placerades ut på olika gårdar i Sverige, var det inte alla gånger man behandlade svenskbyborna riktigt rätt. Men oavsett detta gällde det för byborna att så snabbt som möjligt få ett grepp om hur det svenska samhället fungerade. Man hade ingen större önskan än att så fort som möjligt flyta in och bli en självklar del i det svenska samhället (Runwall 1981:130).

Enbart till Gotland kom runt 500 svenskbybor, och att alla inte välkomnades med öppna armar kan märkas på en del namnbyte som skedde under den tiden (Gotlands Allehanda 990729). Svenskbyklingande efternamn som Hinas och Mutas byttes ut till mer vanliga svenska efternamn.

Svenskbybornas speciella efternamn är ett arv från Dagö –tiden och är från början gamla by- och gårdssnamn på Dagö. Namnen antogs som efternamn till följd av en namnreform som genomfördes i byarna i Ukraina år 1856 i samband med en administrativ nyordning i distriktet (Hedman&Åhlander 1993:66). Anledningen var att det under denna tiden i hela Ryssland genomfördes en namnreform, där det i lag stadgades att samtliga invånare skulle bära familjenamn. Dittills hade svenskbyborna enligt urgammal sed inte haft andra efternamn än faderns förnamn i genitiv, plus substantivet son. Men i dagligt tal nämnde man varandra vid förnamn föregånget av gårds – eller bynamnet från Dagö, till exempel Mutas – Johan (Mudas Johan) eller Buskas Petter (Buskby- Petter). Det var därför naturligt att dessa ”epitet” användes då ordentliga familjenamn skulle skapas. På detta sätt uppkom sålunda bybornas släktnamn; Malmas (Malmas by), Mutas (Mutas by), Utas (Uddens gård?), Hoas (hovgårds-), Buskas (Buskby), Kotz (Kodeste eller Kotsta by) och så vidare, (Utas 1982:86).

Det är svårt att inte här dra paralleller till en invandrades situationen idag. Precis som i dagens invandrarsamhälle där människor med utländsk bakgrund och utländskt namn ibland tvingas byta till något mer svenskklingande namn för att få bättre möjligheter till jobb eller helt enkelt lättare accepteras i det svenska samhället, bytte många svenskbybor ut sina karaktäristiska gamla efternamn som Hinas, Knutas, Annas och Malmas, till Jakobsson, Persson eller liknande när de kom till Sverige (Gotlands Allehanda 990729). Allt för att kunna hävda sig i det missnöje och skepsis som spreds i Sverige över svenskbybornas återkomst. Många återvändande svenskbybor skar helt enkelt av alla band med sitt förflutna. De bytte namn och isolerade sig från de övriga svenskbyborna. Man ville helt enkelt inte låtsas om att man tillhörde gruppen. (Runwall 1981:130).

Det som skiljer sig från en invandrades situation idag, är att svenskbyborna gjorde namnbytet för att lättare smälta in i vad de såg som *sitt eget* hemland till skillnad från invandrare i Sverige idag som ofta gör namnbyte för att underlätta sin situation i ett *nytt* land. Vad detta säger om främlingsfientlighet vill jag inte ens fundera över. Det måste kännas oehört tungt att som svenskbybo tvingas ge upp sitt familjenamn för att lättare få tillträde till ett samhälle man redan innan anser sig fullt ut tillhöra. Som att banka på sin egen dörr utan att bli insläppt. Gemensamt för situationerna är beklagligt nog fördomarna. Största orsaken till namnbyte, då som nu, är ju att genom att ta bort en bit av sig själv, sin identitet, försöka slippa fördomarna och underlätta vardagslivet.

4.5 Nationstillhörighet

” Jag jer en riktig svensk. Vi jer inga ryssar”

- Svenskbybon Maria Malmas i intervju (Dagens Nyheter 001007).

En fråga jag ställt mig är hur invånarna i Gammalsvenskby lyckats kombinera sin svenska nationalitet i förhållande till sitt ukrainska medborgarskap. Byborna känner sig svenska och identifierar sig med Sverige som "sitt land". Ändå tonar en något motsägelsefull bild fram för mig så här långt, nämligen den att i Gammalsvenskby, i Ukraina, är invånarna svenskar. Både ur ett utifrån- och ett inifrån- perspektiv. I Sverige, efter återkomsten, behandlas, eller betraktas de å andra sidan snarare som ryssar än jämlikar, av det svenska folket. Själva ser de sig förstås fortfarande som svenskar, om än lite vilsna. En av de stora anledningarna till svenska folkets fientliga inställning gentemot gruppen var, som nämnts ovan, säkerligen avundsjukan. Man menade att här kom ett folk som påstod sig tillhöra Sverige lika mycket som invånarna själva, trots flera hundra års vistelse utanför landets gränser. Därtill fick dessa invandrare, som man såg på det, "allt serverat på ett silverfat" både av regering och myndighet. Det startades en nationalinsamling för att ta hem byborna. Det köptes upp gårdar till byborna och det ordnades jobb. Klart att den svenska arbetaren blev upprörd. Jag vill här påpeka betydelsen av hur omgivningen uppfattar en grupp. Kanske lite hårddraget, men det går inte att komma ifrån att det svenska folket faktiskt behandlade svenskbyborna som en form av "out-group" vilket bidrog till att byborna också kände sig annorlunda. Och eftersom alla vill ha en positiv och unik självbild letar man efter olikheter mellan grupperna, snarare än det som förenar, samt fokuserar på de negativa aspekterna. Det går här att skönja en slags "anti-identifikation", det vill säga att ju starkare man identifierar sig med sin egen grupp, desto starkare blir viljan att särskilja sig från övriga grupper. Jag drar även paralleller till Törnquist-Plewa som skriver att gruppens och individens självidentifikation är resultatet av interaktion inom den egna gruppen och med andra grupper. Självidentifikation påverkas med andra ord av hur andra klassificerar gruppen/individerna (Törnquist-Plewa 1979).

I sammanhanget kan det också vara relevant att fråga sig hur det kom sig att svenskbyborna faktiskt fick tillstånd av den ryska myndigheterna att resa till Sverige.

Gammalsvenskbybon Gustav Kotz svarar så här på den frågan;

- Jag tror att det avgörande för de ryska myndigheterna var att vi alla verkligen var svenskar.

Även om det också bodde tyskar vid Gammalsvenskby, hette ju hela området Gammalsvenskbyområdet. Det var och förblev hela tiden ett svenskt namn. Det kunde myndigheterna aldrig sudda ut. "Vi är svenskar och vi vill hem" vad det vi svarade vid förhandlingarna om utresetillstånd och när tjänstemän försökte få oss att stanna (Runwall 1981:133). Kanske såg myndigheterna också gruppen som en bråkig minoritet. Byborna var ju fria bönder, vilket man mer eller mindre hade papper på, och också gång på gång gjorde klart för myndigheterna, och de medelålders männen i byn skulle aldrig acceptera att arbeta i ett kollektiv. Viktigt i sammanhanget är också att alla i byn hela tiden var så ense.

Territorialism innebär att man framhäver betydelsen av platsen där man bor och lever snarare än härkomst eller gemensamt ursprung. Att "leva tillsammans" och "vara rotad" i en viss jord blir kriterierna för medborgarskap, och nationen föreställs som *patria* – fosterlandet, platsen där man själv eller ens förfäder har fötts och vuxit upp (Smith 1991:117). Jag vill här anknyta till mitt inledande teorikapitel där jag skilde mellan två olika teoritraditioner. Dels den som betonar det *civila* medborgarskapet enligt vilken vem som helst kan bli medborgare i ett land, under förutsättning att man lyder detta lands lagar och lär sig språket. Och dels den andra som istället betonar ett medborgarskap baserat på det gemensamma ursprunget eller *ius sangvini*- blodets rätt (Hettne et Al. 1998:309-312).

Jag vill dessutom här påminna om det lilla inledande textcitat min uppsats börjar med. "Vi bor på vår födelseplats, och det är bra", säger svenskbybon Emma Malmas. Hemma för henne är där hon föddes, platsen där hon bor. I Gammalsvenskby. Det är också så de flesta svenskbybor känner. Deras *hem* har de i Ukraina. Men detta samtidigt som Sverige är "deras

land". Det är som Smith skriver; för en etnisk gemenskap är det inte hemvisten i ett visst territorium som är avgörande, utan snarare *anknytningen* till ett hemland (Smith 1991:23).

4.5.1 Förryskning

Som jag tidigare varit inne på så tvingades svenskbyborna i slutet på 1800-talet kämpa med att stå emot den allt mer dominanta tyskspråkiga kulturen. I och med att byn fick en svenskspråkig lärare kunde denna förtyskningsprocess hejdas. Vad man inte visste då, var att man senare också skulle tvingas påbörja en kamp för att behålla sitt språk och sina seder även emot de ryska myndigheterna.

För invånarna i Gammalsvenskby blev mötet med den ryska revolutionen och åren under 1920-talet förödande. Byn var på intet sätt rustad för att möta de påfrestningar som införandet av det nya samhällsskicket skulle komma att innebära. Dessutom hade den svenska byn, tillsammans med sina tyska grannar, genom det väpnade motståndet mot de röda "frikåreerna" i inbördeskrigets inledningsskede fått rykte om sig att vara kontrarevolutionär. Inte minst därför betraktades svenskbybornas ansträngningar att behålla sin kultur och sitt oberoende redan från början med misstänksamhet av de nya makthavarna (A.son Utas 1979:33). Flertalet bybor stämplades som folkfiender och fräntogs sina medborgerliga rättigheter i väntan på ett lämpligt tillfälle att skicka dem till arbetsläger i norr. Skolundervisningen förryskades. De svenska läroböckerna underkändes av myndigheterna. Man fick inte undervisa på svenska längre. Särskilt förbjudet blev det att undervisa i svensk historia. Trots detta fortsatte skolläraren i Gammalsvenskby att undervisa i svenska, svensk historia och svensk geografi berättar Mats Utas, barn i Gammalsvenskby på 1920-talet.

- Kom det en inspektör, vilket ofta hände fick vi kvickt gömma böckerna i bänkarna och lärarna gömde sina i ett skåp. Det blev också strängt förbjudet att undervisa i religion. Lärarna instruerades att undervisa barnen med de nya ideologierna och att intensifiera den antireligiösa propagandan och åtlyda denna avkristningskampanj. Byns lärare, Kristoffer Hoas, som blivit prästvigd i Uppsala 1922 avsattes och fräntogs alla sina rättigheter. Han förlorade sina medborgerliga rättigheter som rösträtt, rätten till jordlott och innehav av brödkort med mera. Han klarade sig emellertid med hjälp av lön från Sverige. Just präst var det värsta en sovjetmedborgare kunde vara. Myndigheterna gjorde också allt för att stoppa själva församlingsverksamheten. Sin med eget arbete och sina landsmäns gåvor uppbyggda kyrka, betraktades numera som statens egendom och byn tvingades betala ett årligt arrende, som stadigt ökade (A:s Utas 1979:34). Domkapitlet i Sverige inträdde dock och gav understöd (Hedman&Åhlander 1993:117). Torkan, missväxten, svälten och fattigdomen fortsatte under de närmaste åren, men de ryska myndigheterna lyfte inte ett finger för att hjälpa byborna, tvärtom. Skatter drevs in utan misskund och det var hot om deportation till Sibirien. I Gammalsvenskbyns kyrka inrättades också ett "kulturhus" som blev centrum för den sovjetiska ideologin och propagandan.

Strax före andra världskriget stod det ändå klart att tyskarna, starkare än någon annan minoritet i landet kunnat hävda sin nationella identitet trots alla försök till integrering och russifiering från statens sida. Detta hade indirekt haft betydelse även för svenskarna i Gammalsvenskby. Hade inte byn varit omgiven av dessa tyska byar med sin gentemot det rysk-ukrainska samhället starkt nationella prägel, hade svenskarna under långa tider inte känt konkurrensen med tyskarna – och inspirerats av dem, är det troligt att de på ett tidigt stadium assimilerats, både språkligt och kulturellt (Hedman&Åhlander 1993:255).

Kollektiviseringen, kyrkoförföljelsen och de nationella minoriteternas under 30-talet alltmer försämrade villkor hade förstört svenskarnas lojalitet mot sovjetstaten.

Under åren 1930-31 då många gammalsvenskbybor återvände från Sverige till Ukraina blev många besvikna. De trodde sig fått löfte om att få behålla sina gårdar, men fann dem exproprierade. De blev kolchosarbetare, svenska skolan avskaffades, byn förryskades, allt fler

svenskar gifte sig med ryssar och blev ukrainare. Invånarna i byn förbjöds att använda sitt språk och de svenska skolböckerna förstördes (Dagens Nyheter 001007).

4.5.2 Sverige avvisar byborna - igen

Av de svenskättlingarna som bor i Ukraina idag är det många ur den yngre generationen som hört sig för hos den svenska ambassaden om möjligheterna för att få emigrera till Sverige. Det är främst de yngre familjerna som vill bygga sig en framtid här. Sverige är för dem sagoriket, drömlandet där ingen svälter och ingen behöver vara rädd för myndigheterna (Sydsvenska Dagbladet 911027).

Lilia Malmas, som är en av de yngre som vill flytta till Sverige, har fått avslag på sin ansökan om att få komma till Sverige.

- Du har bott i Ukraina hela ditt liv och där finns dina föräldrar- där ska du bo, hette det trots att hennes farfar och farmor blev svenskar efter flytten till Sverige 1929, och trots att hon har ett stort antal släktingar här i landet. Samma besked utgår också till andra Svenskbybor som vill "flytta tillbaka" till Sverige.

Efter 1996 hårdnade Invandrarverkets, nuvarande Migrationsverkets tillämpning av utlänningslagen gällande personer från Gammalsvenskby som sökte uppehållstillstånd i Sverige. Kravet är numera åtminstone en svensk förälder som är född svensk medborgare för att få inresetillstånd till Sverige (Svenska Dagbladet 001101). Migrationsverket hänvisar till de regler som gäller från 1997 och säger att Lilias anknytning inte är tillräckligt stark.

5 Kort om Ukraina

"Ukraina - Europas kornbord"

- Ukraina har en av Europas bördigaste jordar

Slutligen tycker jag att det i sammanhanget är viktigt och relevant att få ge en klar bild över hur situationen i Ukraina idag ser ut. En kort beskrivning av landet med dess problem men också utvecklingsmöjligheter hoppas jag bidrar till en ökad förståelse för hur Svenskbyborna faktiskt idag lever och hur "deras land" Ukraina ser ut. Det är långt ifrån ett svenskt välfärdsliv och långt ifrån hur ett europeiskt land i början av 2000- talet borde se ut. Jag hoppas också att intresset för landet och dess enorma behov av hjälp och stöd, för att inte säga sympati och förståelse ska väckas.

5.1 Ungt Land

Ukraina är ett ungt land som blev självständigt den 24 augusti 1991. Landet har gått över från planekonomi till blandekonomi. Många har haft svårt att klara den här omställningen. Det finns många fattiga människor. Medelinkomsten motsvarar ungefär 500 svenska kronor i månaden. De äldre har pension, men de kan få vänta på pengarna upp till sex månader. Någon påstår att människorna i Ukraina är överlevnadsexperter. Och jag tror denna någon. De som är arbetsföra måste ha 2-3 jobb för att kunna försörja sig och de jobbar alla dagar i veckan. Svartaffärerna florerar. Staten får inte in särskilt mycket pengar och därför blir inte heller ekonomin bättre. Den ekonomiska krisen i Ryssland har även drabbat Ukraina och dess valuta negativt (Gränssnittet 98/4).

All mark i Ukraina ägs av staten. Det pågår dock projekt där man försöker finna former för

en privatisering av kolchoserna. Ett sådant projekt är det Sidafinansierade Swedesurvey som i samarbete med det Ukrainska kart/lantmäteriverket gör stora insatser med att hjälpa landet att bygga ett modernt fastighetssystem. Ett av projektets pilotområden är just området vid Svarta havet där Gammalsvenskby är beläget.

Det pågår en hel del olika utvecklingsprojekt i Ukraina idag. Förutom området kring Gammalsvenskby finns även två andra pilotområden, ett industriområde Vinnitsa i västra delarna av Ukraina och ett tätortsområde Chernivitsi i sydvästra delen vid gränsen mot Rumänien. Jämsides med dessa pågår också EU-finansierade projekt. Genom att utbilda lantmätare, samt kartlägga och registrera mark bör välfärden ökas på sikt. Fastighetsbildning möjliggör investeringar och bebyggelse. Projekten hoppas kunna visa myndigheterna att detta är rätt väg att gå (Gränssnittet 98/4).

5.2 Gammalsvenskby idag

Idag är Gammalsvenskby nästan helt Ukrainsk- och heter numera Pilträdsbyn (Runwall1981:135). Den ursprungliga byn är idag sammanslagen med de tidigare tyska bosättningarna i grannskapet och hela bykomplexet bär namn efter den tidigare största byn, Schlangendorf, nu på ukrainska kallad Zmejovka. Svenskarna är en minoritet, och de är alla gamla. Kyrkan finns kvar, men är helt tillbommad. Bygatan är en bild av tröstlöst förfall; en traktorsstig där regnet har grävt djupa fåror. Ingen försöker reparera den. En stämning av uppgivenhet tycks härska i byn. De flesta lever av någon form av jordbruk. En svensk ketchupfabrik ligger i närheten, vilket också ger en hel del arbetstillfällen. Något annat finns egentligen inte. Kolchosen, omvandlat till andelsägt kooperativ, har upphört att fungera. Grisaveln är en tiondel av vad den var, spannmålen går inte att sälja. Ingen får någon lön. Man lever på vad den egna täppan ger – grönsaker, potatis, några höns, ett par grisar. Man fiskar i floden Dnepr som maklig och mäktig flyter intill byn. Många gör ingenting. Många super (Dagens Nyheter 001007).

I varje grässlätt ser man en gumma gående med en ko, byborna är självförsörjande på frukt och grönsaker. Värre är det med kaffe, te och kryddor. Kaffe är som gulddroppar för dem. Mat har de, de svälter inte, men de har det oehört fattigt och knappt. Det är som att komma till ett Sverige på 30 –talet.

Idag har omkring 150 personer av Gammalsvenskbys totalt cirka 1000 invånare släktband med Sverige och den ursprungsbefolkning som emigrerade dit en gång i tiden. Totalt finns här cirka 150 människor som officiellt betraktar sig som svenskar. Av dem talar cirka 15 ålderdomlig rikssvenska. Minst 50-60 människor i byn talar den gammalsvenska dialekten (Gränssnittet 1998/4).

Men även om Gammalsvenskby ännu lever, är det bara en tidsfråga innan den är till ända. Den är för liten för att kunna bevara sin egenart i det omgivande ryska folkhavet. Den kultur som överlevt otaliga olyckor under 200 år, kommer att absorberas i det fredliga Ukraina. Efter den äldsta generationen finns ingen kvar som talar svenska. Ett stycke svensk historia sjunker ner i den ukrainska jorden, oåterkallelligt.

Kanske är det som svenskbybon Maria Malmas säger:

- Vi får två meter och en halv på kyrkogården. Det är allt.
(Dagens Nyheter 001007)

6 Sammanfattning

”Det finns människor som aldrig tycks bli bittra. Som kan behålla sitt livsmod och sin glädje

trots att deras liv fyllets av tragedier som de själva inte förorsakat”.

Svenskbybornas historia är kantad av svåra år. Berättelsen om svenskbybornas liv är historien om lidande och plågor som vi vanliga svenskar knappt ens kan föreställa oss. Men det är också som en spännande saga om ett folk som har överlevt och hållit samman de sina och sina traditioner. Och likt en saga återvänt till sina förfäders land. Efter 150 år utanför hemlandets gränser.

Fortfarande är det helt obegripligt för mig att dessa människor under århundraden har kunnat bevara sin medvetenhet om att de tillhör Sverige. Förvånansvärt är också att de under så svåra förhållanden som de haft, har bevarat sin kristna tro och inte gett vika från olika håll. Men jag tycker mig ändå ha kunnat gå från klarhet till klarhet under arbetet med min uppsats.

Föreställd eller ej, så är det gemenskapen som varit, och som är, det viktigaste i svenskbybornas liv och identitet. Det är den språkliga gemenskapen, den religiösa gemenskapen och det är den historiska gemenskapen som utan tvekan varit de avgörande faktorerna i bevarandet av den svenska identiteten. Idag mer än någonsin den gemensamma historien, byggd på myter om gemensamt ursprung och gemensamma minnen.

I Gammalsvenskby fanns en bygemenskap som tvingades till upplösning då byborna kom till Sverige och spreds ut i landet. Familjerna placerades ut som statare runt om i vårt land och allt för många behandlades på ett inte människovärdigt sätt. Gammalsvenskbyborna hamnade huvudstupa i Ivar Lo- Johanssons statarsverige. Det hade under alla förhållanden varit en omöjlighet att bevara byn i bokstavlig mening någon längre tid. Här i Sverige var ”denna samhällsform” föråldrad redan för hundra år sedan, då byalagen också upplöstes. I ett industrialiserat land med en stark ståndscirkulation har den inget existensberättigande. Men vid bybornas ankomst till Sverige kunde många inte frigöra sig från föreställningen om att kampen för bysjälen måste fortsätta. Man värdjade om att rädda byn i yttre mening och menade att en spridning av byborna var ett ”hot mot deras andliga arv, detta mystiska och mytiska arv, våra seder, bruk och minnen, traditionen och vår tro (Utas 1982:277). Men detta motiverade egentligen inte en i Sverige fortsatt geografisk sammanhållning av byn. Det mesta av det historisk- nationella liksom trosarvet hade ju byn gemensamt med det svenska folket. Den yngre generationen bybor kände sig dessutom också redan från början så hemmastadda i landet att ingenting skulle ha kunnat hålla dem kvar i en återuppstånden by.

Däremot har bland annat det livliga deltagandet i augustifesterna - av både gamla och unga - visat att bygemenskapen lever kvar även utan den yttre sammanhållningen. Det är Andersons föreställda gemenskap när den är som bäst.

Jag skulle också vilja påstå att gruppen aldrig har gjort det särskilt svårt för sig, då man förutsättningslöst utgått från att det är fullt möjligt att slå vakt om den egna kulturen samtidigt som man blir fullvärdiga medlemmar i de samhällen man valt att slå sig ner i. Det skiljer svenskbyborna från många andra etniska grupper. Den öppenheten och viljan finner man inte alltid hos till exempel de ester, letter och litauer som valt att slå sig ner utanför sina hembygder.

Men kommer den yngre generationens svårigheter att få tillräckligt grepp om det förflutna att innebära att de också alltmer fjärrar sig från sin bakgrund? Det kan naturligtvis bara framtiden utvisa.

Men intressant är ändå att notera hur just ungdomen på olika sätt ändå söker slå vakt om vissa kulturbitar. Det stora intresset för de årliga återträffarna i Roma talar för sig själv.

Det finns alltså ändå en viktig bro mellan generationerna. Och för oss andra ett levande bevis för en spännande bit svensk historia.

Jag har under uppsatsarbetet jobbat med frågor som det egentligen inte går att svara på. Kan den svenska församlingen och samhörigheten de svenska familjerna bestå? Kan en nationell

identitet upprätthållas utan en språkundervisning relaterad till byn och svenskbybornas traditioner?

Kan den gammalsvenska kulturen överleva när den äldre generationen som behärskar svenskbymålet och delvis rikssvenska dör ut och den yngre generationen helst vill emigrera till Sverige?

Är det överhuvudtaget möjligt att Gammalsvenskby kan leva vidare som "svensk" by där utkomstmöjligheterna är begränsade och där man ständigt måste vara beredd att flytta för att få ett bättre jobb eller kvalificerad utbildning?

Hedman och Åhländer (1993) menar att svaret är givet. En bit in på vårt århundrade kommer svenskbykulturen vara ett minne blott.

Själv skulle jag inte vara lika säker. Det finns inga svar. Bara tankar. Men jag har ändå en känsla av att svenskbykulturen inte alls kommer vara ett minne blott. I någon form är jag övertygad om att den kommer att finnas kvar och leva vidare. Förmodligen och ganska säkert inte som en svensk by i Ukraina. Men alldeles säkert som föreställd. Känslan, minnena, och gemenskapen. Vetskapen om ursprunget. Den unika bakgrunden. Känslan av samhörighet. Allt det där kommer att finnas kvar. För det är starka band.

Och jag tror att de är tillräckligt starka.

För tre veckor sedan gick den första charterresan från Gotland till Gammalsvenskby.

Författarens tack

Slutligen vill jag tacka alla människor som gjort detta arbete möjligt och som stått ut med alla mina frågor. Framst Helena Uthas för inspiration och oändligt tålamod. Åke Uthas för material och berättelser.

Jag tackar även Bo Peterson för handledning under arbetets gång.

Alla eventuella felaktigheter är i slutändan alltid mina egna.

Lund 2001-05-29

7 Abstract in English

"Memory makes us human. Without it people are turned into a formless mass that can be shaped into anything the controllers of the past desire."

- Mikhail Heller, Aleksandr Nekrich

This essay is discussing the struggle by a unique Swedish crowd of people in order to keep its national identity, far from the border of its nati country.

In Gammalsvenskby in the south of Ukraine, there live since more than two hundred years a small group of Swedes. All of them are descendants to the 1000 farmers from the isle of Dago, who in 1782 were forced to leave Sweden in order to emigrate to the fertile steppes in Ukraine during the protection by Katarina the Great. A few hundred Swedes are today still living in Gammalsvenskby where they still speak Swedish and where still Swedish habits are preserved.

I discuss how the Swedish inhabitants "svenskbyborna" have managed to keep their Swedish identity far from their native country and what factors that have been determining in the identification process. The maintenance of the Swedish language, a strong religious faith and a unique common history together with collective memories are facts that have brought the Swedes so strongly together. These factors have been determined for preserving their Swedish identity.

Keywords: *Gammalsvenskby, svenskbybo, Ukraina, nationell identitet, historia*

8 Litteraturförteckning

- Anderson, Benedict, 1991. *Imagined Communities. Reflections on the Origin and spread of nationalism*. Andra upplagan. New York: Verso.
- A:son- Utas, Jan, 1979. "Svenskbybornas historia fram till 1929", s 21-36 i A:son- Utas, Jan- J:son, Hoas, Gunnar- Hoas, Sigrid- J:son, Kotz, Gustav (ed.), *Svenskbyborna 50 år i Sverige 1929- 1979*. Visby: Föreningen Svenskbyborna.
- Bar- Tal, Daniel, 2000. Shared Beliefs in a Society: Social Psychological Analysis. *Sage Publications Inc*, kap 3, pp. 39-53.
- Barrington, Lowell W., 1997. Nation and Nationalism: The Misuse of Key concepts in Political Science, *Political Science & Politics*, vol XXX:4
- 7 Billig, Michael, 1999. *Banal Nationalism*. Tredje Upplagan. London: Sage Publications Ltd.
- Bloom, W., 1990. *Personal Identity, National Identity and International Relations*. Cambridge.
- Cohen, Robin, 1999. *Global Diasporas; An introduktion*. Andra upplagan. London: UCL Press
- Cohen, Shari J., 1999. *Politics without past. The Absence of History in Postcommunist Nationalism*. Durham, N.C: Duke University Press
- Crotty, William (ed.) 1991/1-4: *Political Science: Looking to the Future*. Evanstone, Illinois: Northwestern University Press.
- Dalton, Russel J., 1991. Comparing Politics of the Industrial Democracies: From the Golden Age to Island Hopping, in William Crotty (ed.) 1991/2, pp. 15-43.
- 8 Edwards, John, 1985. *Language, Society and Identity*. Oxford: Basil Blackwell Ltd
- Gellner, Ernest, 1983. *Stat, Nation, Nationalism*. Falun: Nya Doxa.
- Govers, Cora och Vermeulen, Hans, 1997. *The politics of ethnic consciousness*. Macmillan Press Ltd.
- Haas, Ernest, 1986. "What is Nationalism and Why Should We Study It" *International Organisation* 40(3):707-44.
- Hedman, Jörgen - Åhlander, Lars, 1993. *Gammalsvenskby*. Solna: Nordstedts Förlag.
- Hettne, Björn et Al. 1998. *Den globala nationalismen*. Stockholm: SNS.
- Hoas, Sigfrid, 1979. "Därför att Ordet bland oss bor", s 11-14 i A:son- Utas, Jan - J:son, Hoas, Gunnar- Hoas, Sigrid- J:son, Kotz, Gustav (ed.), *Svenskbyborna 50 år i Sverige 1929- 1979*. Visby: Föreningen Svenskbyborna.
- Karlsson, Klas- Göran, 1998. "Identity Change in the Former Soviet Union? – The Roles of History", s 10-28 i Karlsson, Klas- Göran - Petersson, Bo - Törnquist- Plewa, Barbara (ed.), *Collective Identities in an era of Transformations: Analysing developments in East and Central Europe and the former Soviet Union*. Lund: Studentlitteratur.
- Lingegård, Ingeborg, 1981. *Livet i Gammalsvenskby*. Stockholm: LTs förlag.
- Lundquist, Lennart, 1993. *Det vetenskapliga studiet av politik*. Lund: Studentlitteratur.

- Mercer, Jonathan, 1995. Anarchy and Identity, *International Organization*, vol.49:2.
- Nörretranders, Tor, 1993. *Märk Världen. En bok om vetenskap och intuition*. Stockholm: Bonnier Alba.
- Petersson, Bo, 2001. *National Self-Images and Regional Identities in Russia*. Ashgate Aldershot.
- Poole, Ross, 1999. *Nation and Identity*. London: Routledge.
- Runwall, Anders – Hagert, Bertil, 1981. *Svenskarna från Ukraina. Ett reportage om svenskbyborna*. Vällingby, Sverige: Harriers Bokförlag AB.
- Shils, E., 1957. Primoral, Personal, Sacred, and Civil Ties. *British Journal of Sociology*, nr 8.
- Smith, Anthony D., 1991. *National Identities*. London: Penguin Books.
- Tajfel, Henry, 1981. *Human Groups and Social Categories*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Törnquist Plewa, Barbara, 1997. *Språk och identitet i Vitryssland. En studie i den vitryska nationalismens historia*. Lund: Slaviska institutionen.
- Utas, Jan, 1982. *Svenskbyborna*. Visby: Gotlands Allehandandas Förlag.

8.1 Tidningsartiklar:

- Dagens Nyheter*, 980526. Magnell, Gitta, ”DN gratulerar: Irankännare med språkkänsla”.
- Dagens Nyheter*, 931016. Skott, ”Svensk kyrka vid rysk flod”.
- Dagens Nyheter*, 001007. Lundquist, Åke, ”De sista svenskarna i byn”.
- Expressen*, 920724. Marklund, Liza, ”Emma hemma efter 61 år”.
- Expressen*, 000821. Svedberg, Göran, ”Tillbaka i Sverige efter 700 år” .
- Focus*, 1999/7, s 28-31. Andersson, Kjell, ”De behöver vårt stöd”.
- Gotlands Allehanda*, 990729. Johansson, Maud, ”En by deporterades till Ukraina- och återvände 150 år senare”
- Gotlands Tidningar*, 000802. Forsberg, Annika, ”Svenskbydagen firades i Roma”.
- Gränssnittet*, 98/4. Malm, Britt- Marie, ”I Gammalsvenskby i Ukraina har Åke sina rötter”.
- Hufvudstadsbladet*, 961201. Karske, Monica, ”I södra Ukraina talas det fortfarande svenska”.
- ICA-kuriren*, 2000/8, s 49-50. Svedberg, Göran, ”Nya vindar i Gammalsvenskby”.
- Sydsvenska Dagbladet*, 911027. Knutas, Kjell, ”Svenska rötter status vid Dnjeprs strand”.
- Sydsvenska Dagbladet*, 940220. Sandström, Allan, ”Svenskbyborna i Ukraina: En tragisk svensk historia”.
- Sydsvenska Dagbladet*, 000123. Svedberg, Göran, ”Emma, Emil, Lydia- den svenska folksprillran i Gammalsvenskby i Ukraina hoppas på en ny framtid”.
- Svenska Dagbladet*, 001101. Ekstrand, Nils- Erik, ”Sverige avvisar byborna”.

8.2 Muntliga källor:

- Föredrag Åke Uthas, Stadsarkivet Malmö 010428.
Samtal med Helena Uthas 2001

Övrigt:

- Privata videoinspelningar från Gammalsvenskby

